

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bayramova Elvira Məhəmməd qızı

“Maliyyə bazarında bankların investisiya fəaliyyəti”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşmanın adı: “Maliyyə bazarları”

Elmi rəhbər:

dos.fəxri prof. Bəsirov R.A

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL 1.Maliyyəbazarı və maliyyə bazarında bankların iştirak istiqamətləri.....	7
1.1 Maliyyə bazarının mahiyyəti və quruluşu.....	7
1.2 Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişafının qanunvericilik əsasları və mərhələləri.....	15
1.3 Maliyyə bazarında bankların iştirak istiqamətləri.....	21
FƏSİL 2. Maliyyə bazarında bankların investisiya fəaliyyətinin təhlili.....	29
2.1 Bankın investisiya fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyəti və rolu.....	29
2.2 Maliyyə bazarında bankların investisiya əməliyyatlarının müasir vəziyyəti.....	38
2.3 Banklarla investisiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri.....	48
FƏSİL 3. Bankların maliyyə bazarındakı fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi.....	57
3.1 İnvestisiya əməliyyatlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	57
3.2 Bankların maliyyə bazarındakı investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	74
ƏDƏBİYYAT.....	77
PE3IOME.....	
SUMMARY.....	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə iqtisadiyyatı və onun inkişafını bank sektoru olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. İndiki dövrdə isə bankların həmin sahədəki rolu daha yüksək artmışdır. Hal-hazırda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istehsalın, ticarətin, xidmətlərin və digər sahibkarlıq fəaliyyətlərinin davamlı inkişafı, onun müntəzəmliyi pul vəsaitləri ilə təminatın, pul vəsaitlərinin hərəkətinin sürətliliyini tələb edir. Bir sözlə, belə desək iqtisadiyyatın inkişafı, bunun əsas amili olan sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi bankların inkişafı ilə, onların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun olması ilə düz mütənasib şəkildə qarşılıqlı asılıdır. Bankların həmçinin istehsal və xidmət sahələrini kredit resursları ilə təmin etməsini, zəmanət, faktoring, lizing, akkreditiv və digər bu kimi xidmətləridə göstərməsini nəzərə alaraq, onların qeyd edilən sahədəki rolunun, iqtisadi əhəmiyyətinin müasir iqtisadi inteqrasiyalar, rəqabət, beynəlxalq ticarətin genişlənməsi, maliyyə resurslarının hərəkətinin global xarakter alması şəraitində get-gedə yüksəlməkdə olduğunu qeyd edə bilərik.

İndiki dövrdə investisiya qoyuluşlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin mövcud əmək resurslarından təbii və iqtisadi potensialından düzgün istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətlə irəli aparmaq, sənaye, xidmət, əhalinin məşğuliyyətini artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini mümkün qədər aşağı salmaq, infrastrukturunu təzələmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş məkanları yaratmaq yönündə hərzaman sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi işinin davam etdirilməsini istəyir.

Bank sektorunda səmərəli fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarı əsasən resurslarının ən gəlir gətirən və perspektivli istiqamətlərdə toplanmasını təmin etməklə, resursların yenidən bölgüsünə kömək etməklə və həmçinin maliyyə resurslarının inkişaf perspektivlərinin dəqiqləşdirilməmiş sahələrdən uzaqlaşdırmaqla mühüm olan makroiqtisadi funksiyanı həyata keçirir.

Hal-hazırda qarşıda duran əsas məsələ müasir şəraitdə bank sektorunun sabitliyinin təmini, rəqabətin qlobal xarakter aldığı, liberallaşdırma vəziyyətində yerli bankların bazardakı yerinin qorunub saxlanması, gücləndirilməsi və digərləridir. Ayrı-ayrılıqda bankların inkişafı isə onların fəaliyyətinin iqtisadi inkişaf mərhələləri ilə uzlaşdırılması, korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, risklərin idarə edilməsi, likvidliyin artırılması, xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və nəhayət fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması kimi məqsədləri qarşıya qoyur.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Bankların fəaliyyəti, bank sektoru, onların investisiya siyasəti müxtəlif zamanlarda bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmişdir. Ancaq həm dünya səviyyəsində, həm də ölkəmizdə bank fəaliyyəti sisteminin hər ötən il həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından yenilənməsi, müasir iqtisadi məsələlərlə bağlı olan öyrənilməmiş problemlərin meydana gəlməsi tədqiqatların davamlılığını tələb edir. İnvestisiyanın istiqamətlərinin əsas nəzəri və metodoloji əsasları qərb iqtisad elminin klassiklərinin- bunlara aiddir: C.Xinks, C.Keyns, A.Marşall, F.Modilyani, M.Miller, M.Fridman, U.Şarpa, N.Puqu və s., respublikamızın iqtisadçı alimlərindən isə Ələkbərov Ə.Ə., Bağirov D.A., Sadıqov M.S., Bəşirov R.A., Rzayev R.M., Məmmədov Z.F., Abdullayev Ş.E., Bağirov M.M., Həsənlı M.X., Məmmədov S.M., İbrahimov Z.H, Bədəlov Ş.S., Kərimov A.M., Sadıqov E.M, Səmədzadə E.Z., P.Mustafayev., , Qəhrəmanov S. və başqa elm xadimlərinin köməyini qeyd etmək olar. İnvestisiyanın aspektləri, həmçinin maliyyələşmədə daxil olmaqla bir sıra alimlərin L.Artemov, Y.Yakovça və digərlərinin elmi tədqiqat işində olduqca önəmli məlumatları öz əksini tapmışdır.

Deməli iqtisadi artım, investisiya problemləri, yığımlar və onların tənzimlənməsi mexanizmi iqtisadçı alimlər tərəfindən daima elmi araşdırmaların aparılmasını tələb edir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi dedik də, milli iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malik olan bankların investisiya fəaliyyətinin müasir şəraitlə əlaqəli problemlərinin öyrənilməsi, onun təkmilləşdirilməsi yollarının və səmərəliliyinin artırılması yollarının

müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıda göstərilən vəzifələr əsas tutulmuş və həyata keçirilmişdir:

- bankların investisiya fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqi;
- Azərbaycan banklarının müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- bankların investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən səbəblərin hər tərəfli araşdırılması;
- bankların investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi bazası;
- investisiya fəaliyyətində korporativ idarəetmənin mahiyyətinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Əsasən tədqiqatın predmeti bankların investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlilini, obyektı isə bankların investisiya fəaliyyətinin düzgün olaraq qiymətləndirilməsini təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Azərbaycanın və digər xarici ölkə amillərindən asılı olan bank fəaliyyətini, bankların investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat və praktiki əsərlərini, dünya ölkələrinin təcrübəsini, problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunları, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Mərkəzi Bankın hüquqi aktları və digər normativ-hüquqi sənədləri. Deməli tədqiqat işində məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisə, analitik, həmçinin statistik təhlil və digər bu kimi tədqiqat üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və digər bankların illik hesabatları, Maliyyə Nazirliyinin, həmçinin İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin statistik məlumatları və digər bu kimi mənbələr.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycanda bankların investisiya fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının yeni məsələlər baxımından öyrənilməsi, investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi proseslərə uyğun olaraq qurulması mexanizminin, habelə bank sisteminin müasir inkişaf meyillərinin tədqiqi nəticəsində investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərini göstərilərək

əsaslandırılmasından ibarətdir. Bu istiqamətdə aşağıda göstərilən konkret nəticələr əldə olunmuşdur:

- 1) bankların investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən və müasir iqtisadi proseslərdən irəli gələn əsas amillərin müəyyənləşdirilərək, təsirinin qiymətləndirilməsi;
- 2) bankların hüquqi tənzimlənməsi prosesinin müasir tələblərə uyğun olaraq yaradılması;
- 3) bankların investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi inkişaf prosesləri ilə əlaqələndirilməsi yollarının göstərilməsi;
- 4) bankların investisiya siyasətinin Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması və əsaslandırılması;
- 5) bankların investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətinin vacibliyinin əsaslandırılması.

Tədqiqat işinin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Əldə olunmuş nəticələrdən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində, banklarda investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında, fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında, həmçinin dissertasiyada irəli sürülmüş elmi-nəzəri fikir və nəticələrdən “Bank fəaliyyəti”, “Bankların investisiya fəaliyyəti” mövzuları üzrə tədris prosesində istifadə oluna bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Hazırlanmış dissertasiya giriş hissədən, 3 fəsildən, 8 bölmədən, nəticə və təkliflərdən, həmçinin ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin I fəsilində, maliyyə bazarı və maliyyə bazarında bankların iştirak istiqamətlərindən bəhs olunur. Burada toxunulan məqamlar maliyyə bazarının mahiyyəti və quruluşu, maliyyə bazarının inkişafının qanunvericilik əsasları, bankların iştirak istiqamətləri kimi mövzulara yer verilmişdir. II fəsildə maliyyə bazarında bankların investisiya fəaliyyətinin təhlili haqda danışılmışdır. Beləliklə, sonuncu olaraq III fəsildə isə bankların maliyyə bazarındakı fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsindən bəhs edilmişdir.

I FƏSİL. MALİYYƏ BAZARI VƏ BANKLARIN İNVESTİSIYA ƏMƏLİYYATLARI.

1.1 Maliyyə bazarının mahiyyəti və quruluşu.

Maliyyə bazarı dedik də, maliyyə alətlərinin bunlara – xarici valyuta, pul, qiymətli kağızlar və s. kimi alətlərin alınıb-satıldığı bir məkan başa düşülür. Bu məkan vasitəsilə həm maliyyə vəsaitləri yüksək likvidliyi olan şəxslərdən likvidlik çatışmazlığı olan şəxslərə köçürülür, həm də pullar onlardan daha səmərəli istifadə edə biləcək şəxslərə yönəldilir.

Maliyyə bazarlarının başlıca iqtisadi funksiyası artıq maliyyə vəsaitlərinin firmalar, ev təsərrüfatları və hökumətlər arasında səmərəli və optimal gedişatını təmin etməkdən ibarətdir. ¹Maliyyə vasitəçiləri olan banklar da eyni funksiyanı icra edir, ancaq onlardan fərqli olaraq debitorlarla kreditorları dolayı deyil birbaşa olaraq bir-birilə əlaqələndirir. Həmçinin buradakı maliyyə vasitəçilərinin özləri də maliyyə bazarlarının iştirakçıları kimi çıxış edə bilirlər.

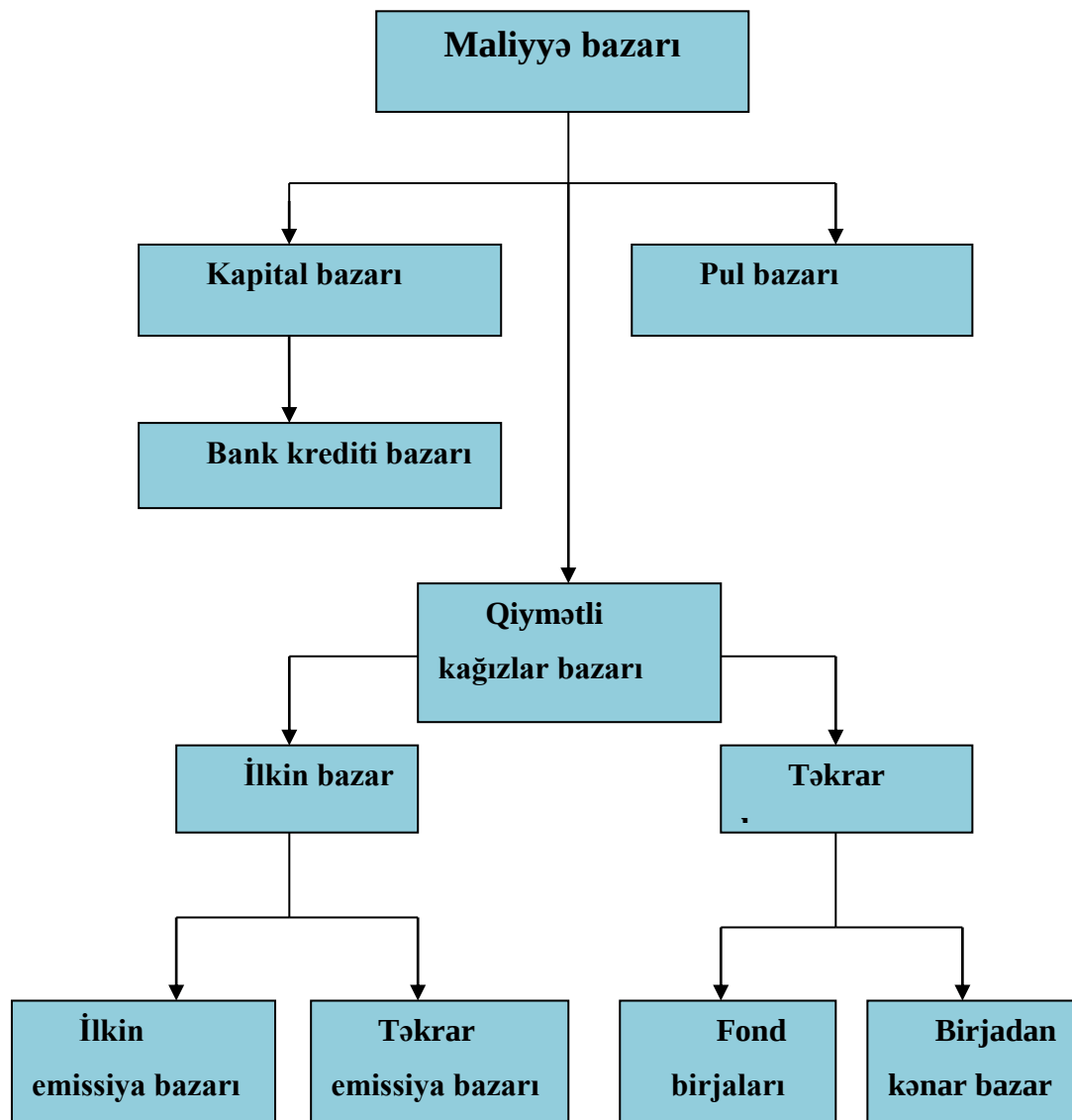
Artıq maliyyə vəsaitlərinin yığım sahiblərindən xərcləyənlərə yönləndirilməsi ona görə üstün tutulur ki, bir çox vəziyyətdə yüksək mənfəətli investisiya imkanları kreditorlar üçün deyil, debitorlar üçün yaranır, bu da öz növbəsində əlavə vəsaitlərə tələbi artırır. Deməli, maliyyə bazarları olmadan vəsaitlərin bu tərzdə axınını reallaşdırmaq olmazdı.

Belə nəticəyə gəlirik ki, düzgün maliyyə bazarları bir yandan investisiya imkanlarının reallaşdırılması, digər bir yandan isə istehlak xərclərinin daha rəşional planlaşdırılmasına şərait yaratmaqla həm iqtisadi səmərəliliyin təmin edilməsinə, həm də cəmiyyətin hər bir üzvünə lazımlı rifah səviyyəsinin təmin edilməsinə yol açır.

Maliyyə bazarları öz strukturuna görə bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bir-birini tamamlayan üç bazara ayrılır, bunlar kredit bazarı, pul bazarı və qiymətli kağızlar bazarıdır. Bu deyilənləri aşağıdakı sxem 1-də tam görmək olar:

¹A.Abbasov. "Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri". Bakı 2003

Sxem 1.1

- pul bazarı valyuta, qısamüddətli kredit əməliyyatlarından və banklararası bazarlardan ibarətdir;

- banklararası bazarlar ssuda kapitalları bazarının bir hissəsidir. Burada müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri cəlb olunaraq banklar tərəfindən yerləşdirilir;

- qiymətli kağızlar bazarı əsas olaraq qiymətli kağızların dövriyyəsi və buraxılışı üzrə iştirakçılar arasında baş verən iqtisadi münasibətlər məcmusudur;

- kredit bazarı – bu bazarı borc bazarı adlandırma bilərik.

Maliyyə bazarı özünəxasquruluşu ilə kapital bazarına və pul bazarına bölünür. Pul bazarı daha çox qısamüddətli kredit əməliyyatlarını əhatə eliyir və tərkibinə valyuta, banklararası və uçot bazarları daxildir. Uçot bazarının əsas alətlərinə bank və xəzinə vekselləri, yüksək likvidli və mobilliyə malik olan qısamüddətli öhdəliklərin başqa növləri aiddir. Əsasən banklararası bazarda mövcud olan kredit təşkilatlarının müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri banklar tərəfindən cəlb olunaraq onların arasında daha çox qısamüddətli banklararası depozit şəklində yerləşdirilir. Banklararası kredit bazarı bir çox dövlətin maliyyə bazarında ən vacibməvqeyə malikdir. Dövlətin başlıca makroiqtisadi tənzimləmə orqanı sayılan Mərkəzi Bank bu bazarın köməyi ilə iqtisadi vəzifələrinin bir qismini həyata keçirir. Belə ki, banklararası kredit bazarı qısamüddətli likvid artığa malik olan bankın başqa banka borc verərək gəlir əldə olunmasını, o cümlədən borc alan bankın isə qısamüddətli likvid ehtiyacını uzunmüddətli aktivlərindən istifadə etmədən ödənməsini təmin edir.

Kapital bazarına isə uzunmüddətli və orta müddətli kreditlər və habelə istiqrazlar və səhmlər bazarı daxildir. Bu kapital bazarı kommersiya və hökumət təşkilatlarına görə uzunmüddətli investisiya resurslarının əsas mənbələri kimi sayılır. Bir halda ki pul bazarı daha çox qısamüddətli tələbatları ödəməyə görə yüksək likvidli vəsaitləri əhatə edərsə, onda kapital bazarı maliyyə resurslarına olan uzunmüddətli tələbatı təmin edir.

Kredit bazarı tədiyyə vəsaitlərinə tələb və təklifin meydana gəldiyi şəraitdə ortaya çıxır. Bu bazarın əsasını kreditorlar tərəfindən faiz ödənilmək, qaytarılmaq və müddətilik şərt ilə borc verilən pul vəsaitlərinin təkrar bölgüsünü təmin edən iqtisadi mexanizm təşkil edir. Belə bazarın fəaliyyəti sərbəst pul vəsaitlərini səfərbər etmək, həmçinin onları kreditə çevirmək qabiliyyətində olan sığorta kompaniyaları, banklar və müxtəlif fondlarla təmin olunur.

Maliyyə bazarının vacib sahələrindən biri isə qiymətli kağızlar bazarıdır. Qeyd edə bilərik ki, qiymətli kağızlardan həm pul bazarında, həm də kapital bazarında istifadə olunur. Qiymətli kağızlar bazarı iki bazardan - ilkin və təkrar

bazarlardan ibarətdir. Belə ki, ilkin bazar qiymətli kağızların emisiyası vaxtı yaranır və burada maliyyə ehtiyatları səfərbər olunur. Əsasən ilkin bazarda qiymətli kağızların qoyulması iki üsulla – investorlara birbaşa vasitəçilik və müraciət olunması yolu ilə həyata keçirilir.

Maliyyə bazarı maliyyə aktivlərinin tərtib olunması və onunla mübadilə üçün təşkil edilən institusional strukturdur. Belə ki, maliyyə bazarları kredit təqdim olunmasına, kapitalın səfərbər edilməsinə, pul əməliyyatları mübadiləsinin yaradılmasına və əmtəə istehsalında maliyyə vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsinə yönəlmişdir.

Maliyyə bazarlarında əsasən alqı-satqı obyektini kimi çeşidli maliyyə alətləri və xidmətləri rol oynayır. Əsas maliyyə bazarı təzə maliyyə alətlərinin işlədilməsi ilə bağlıdır. İkinci dərəcəli maliyyə bazarları isə maliyyə alətlərinin alınıb-satılmasını reallaşdırır.

Azərbaycanda reallaşdırılan iqtisadi islahatlar və onun dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya olunması iqtisadiyyatın dinamik inkişafına səbəb olmuşdur. Daxili və xarici resursların iqtisadi inkişafa cəlb olunması maliyyə bazarının mövcudluğunu önəmli bir zərurətə çevirir. Hansı ki, müasir şəraitdə maliyyə bazarları mülkiyyətindən asılı olmayaraq həm dövlət səviyyəsində, həm də makroiqtisadi səviyyədə onların maliyyə resursları ilə təmin olunmasında vacib rol oynayır. Belə desək, bazar iqtisadiyyatının inkişafı maliyyə bazarı olmadan mümkün ola bilməz. Maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin hərəkətlərinin təşkil olunmasının müəyyən forma və sferası olub, maliyyə münasibətləri çərçivəsində alqı-satqı münasibətlərinin məcmusudur.

Əsasən maliyyə bazarlarının yaradılması obyektiv xarakter daşıyır, o dövlətin və həmçinin müxtəlif təşkilati-hüquqi formaya malik olan bütün müəssisələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar daha da çox inkişaf etmişdir. Başqa bir tərəfdən bazar iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsi, dövlətlə müəssisələrin qarşılıqlı əlaqəsi də maliyyə bazarına xüsusi təsirini göstərmişdir.

Maliyyə bazarı- elə bazar formasına deyilirki, burada əmtəə kimi maliyyə resursları çıxış edə bilər. Digər bir deyimlə, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin iqtisadi subyektlər arasında bölgüsünü həyata keçirən bazardır.² Əsasən maliyyə bazarının məqsədi - pul vəsaitlərinin düzgün şəkildə paylanması və onların maliyyə resurslarına ehtiyacı olanlara satışını reallaşdırmaqdan ibarətdir.

Belə bir vəziyyət də səmərəlilik dedikdə aşağıdakı iki bölgü nəzərdə tutulur:

- a) resursların satışa çıxarıldığı andan onların alınması və təsərrüfat dövrüyyəsində istifadəsi zamanı keçirdiyi minimum qısa müddət;
- b) resursların onların birinci sahibləri tərəfindən satıldığı qiymətlə son istehlakçının onları aldığı qiymət arasında minimum fərqin olması.

Maliyyə bazarının yaranması zəruriliyinin əsas amillərindən biri maliyyə ehtiyatlarının bərabər olmayan bölgüsüdür. Ona görə ki bu bölgü zamanı müəssisələrin bir hissəsində maliyyə ehtiyatlarının çoxluğu, digər hissəsində isə maliyyə ehtiyatlarının yetərsizliyi özünü göstərir. Bu halda maliyyə ehtiyatlarının bir müəssisədən digərinə tərəf hərəkətinin təmin olunmasının vacib forması kimi maliyyə bazarı çıxış edə bilər. Belə çıxır ki, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin sahiblərindən ehtiyacı olanlara tərəf yönləndirilməsində köməkçi rolunu oynayır.

Maliyyə bazarları, bu bazarı borc kapitalı bazarı da adlandırırlar – kapitalın tələb və təklifi əsasında vasitəçilərin köməyi ilə kreditor və borcalanlar arasındakı yenidən bölgüdür. Praktikada o, pul vəsaitləri axınını kreditorlardan borcalanlara və ya əksinə istiqamətləndirən kredit-maliyyə institutudur.

Ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişaf etməsində maliyyə bazarının əhəmiyyətin yüksəkdir. Maliyyə bazarının rolu kimi onun həyata keçirdiyi funksiyalarla müəyyənləşdirilir. Müasir mühitdə maliyyə bazarı aşağıdakı funksiyaları reallaşdırır:

- maliyyə bazarının əsas funksiyalarından biri fəaliyyətsiz pul ehtiyatlarını borc kapitalına çevirməkdir. Maliyyə bazarı, bazar iqtisadiyyatında

²A.Abbasov. “Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri”. Bakı 2003

əvəzsiz rol oynayır. Onun köməyi ilə müəssisələrin və pul hesablaşmalarının, əhalinin və təşkilatların ödənişlərinin böyük bir qismi həyata keçirilir;

➤ pul vəsaitlərini bir mülkiyyətçidən digərinə, daha doğrusu pula ehtiyacı olanlara yönləndirmək; praktikada o, özünü müəyyən müddətlik sərbəst pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların alqı-satqısı, o cümlədən maliyyə ehtiyatlarının bölgüsü ilə əlaqədar iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirir. Hal-hazırda dünya miqyasında maliyyə vəsaitlərinin daha çox hissəsi maliyyə bazarı vasitəsilə paylaşdırılır;

➤ bir çox bazarda alıcı ilə satıcının görüşməsi anında satışa çıxarılan aktivlərin realdakı bazar qiymətləri müəyyənləşdirilir. Bu zaman aktivlərin geri ödənməsi səviyyəsi və müddətləri razılaşdırılır;

➤ əsasən maliyyə bazarı investorlar üçün pulların ən yararlı yönlərə yerləşdirmək üçün imkan, şərait və yer yaradır. Bu zaman nəinki ölkə, hətta bütün dünya üzrə seçim şəraiti yaranır. Bu isə öz növbəsində firmalar üçün ən sərfəli qiymətlə maliyyə mənbəyinin tapılmasını asanlaşdırır;

➤ maliyyə bazarının demək olar ki, ən başlıca funksiyalarından biri maliyyə ehtiyatlarının köçürmə xərclərinin, yəni araşdırma və informasiya xərclərinin minimuma endirilməsindən ibarətdir.

Maliyyə ehtiyatlarının əsas satıcıları və həmçinin son istehsalçıları üç qrupa bölünmüşdür: fiziki şəxslər, təsərrüfatçı subyektlər və dövlət. Maliyyə ehtiyatlarının alqı-satqısı iki üsulla: birincisi, bir və ya bir neçə vasitəçilərin köməyi ilə, ikincisi maliyyə vasitəçilərinin yardımı olmadan birbaşa satıcıdan onun istehlakçılarına çatdırmaqdır.

Maliyyə vasitəçiləri kimi çıxış edən pul vəsaitlərinin idarə edilməsini reallaşdıran qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, kredit təşkilatları, investisiya fondları, qeyri-dövlət pensiya fondları, sığorta kompaniyaları çıxış edir.

Vəsaitlərin cəlb edilməsi bir sıra əlamətlərinə görə maliyyə bazarları strukturlarına bunlar daxildir: qiymətli kağızlar bazarları və derivativlər bazarı, lizinq

və faktoring xidməti bazarları, borc və kredit bazarları, etimadlılıq əməliyyatı bazarı və sığorta bazarı.

Vəsait mənbələrinin olduğu yerə görə maliyyə bazarı iki istiqamətə ayrılır:

- 1) daxili və yaxud milli maliyyə bazarları. Həmin bazarların resursları ölkənin daxili mənbələrinə uyğunlaşır. Belə bir vəziyyətdə digər ölkələrin resursları cəlb edilsə də, onların xüsusi çəkisi cüzi olur deyə bilərik;
- 2) bunlara dünya maliyyə bazarları deyilir. Onların ehtiyatları müxtəlif dövlətlərin rezidentlərinin vəsaitləri hesabına əmələ gəldiyini göstərə bilərik.

Hazırda inkişaf səviyyəsinə görə maliyyə bazarlarının inkişaf etmiş bazarlara və inkişaf etməkdə olan bazarlara ayrıldığını demək olar.

Maliyyə bazarının subyektləri və yaxud iştirakçıları aşağıda göstərilənlərdir:

- investorlar – bu tələbatından artıq maliyyə ehtiyatlarına malik ola bilən və investisiya kimi istifadə olunan müəssisə və təşkilatlardır;
- əmanətçilər – bunlar şəxsi istehlakı azaltmaqla müəyyən səbəblər üçün çeşidli yığımlar edən fiziki şəxslərdir;
- borc alanlar – yetərli qədər maliyyə ehtiyatlarına malik olmayan və yaxud maliyyə ehtiyatlarının yetərsizliyini “duyan” müəssisə və təşkilatlar, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarıdır.

Bu deyilənlərə uyğun olaraq, ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutları, maliyyə bazarının subyekt qismində fəaliyyət göstərən müxtəlif vasitəçilər mövcuddur. Belə ki, subyekt kimi fəaliyyət göstərən vasitəçilərə aşağıdakıları misal göstərmək mümkündür:

1. Maklerlər. Bu maklerlər həqiqi vasitəçi kimi çıxış edərək investorların və ya borc alanların tapşırığı əsasında fəaliyyət göstərərək komission şəklində gəlir əldə etmək imkanına sahibdirlər. Həmin maklerlər hüquqi və hətta fiziki şəxslərdən ibarət olurlar;
2. Dilerlər. Dilerlər sərbəst olaraq fəaliyyət göstərməklə, bəzi hallarda başqa vasitəçilərlə və hətta investor və borc alanlarla da birbaşa razılaşmaya girirlər;

3. İxtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutları. Bura maliyyə şirkətləri, sığorta şirkətləri, investisiya bankları və s. daxildir. Deməli onlar həm borc alan, həm investor, həmçinin də vasitəçi kimi çıxış edə bilirlər.

1.2 Azərbaycanca maliyyə bazarının inkişafının qanunvericilik əsasları və mərhələləri.

Sovet İttifaqı 1991-ci ildə dağıldıqdan sonra Azərbaycan Respublikası tez bir sürətdə bazar iqtisadiyyatına keçid strategiyasını əsas götürmüşdür. Bu keçid dövründə müəyyən iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsi bazar iqtisadiyyatının təməl şərtlərinin əmələ gəlməsinə xidmət edirdi. Həmin qarşıya qoyulan şərtlər reallaşdırıldıqca yeni iqtisadi sistemin atributlarından biri kimi sayılan maliyyə bazarının formalaşması üçün imkan yaranırdı. Artıq dünya təcrübəsinə əsasən sübut olunmuşdur ki, ümumilikdə maliyyə bazarı iqtisadiyyata o zaman səmərəli xidmət göstərmişdir ki, o, tam sərbəst prinsiplərin əsasında fəaliyyət göstərsin.

Azərbaycanda Respublikasında yeni yaranmış olan iqtisadi sistemin tələblərinə uyğun gələn maliyyə bazarının formalaşması üçün ilk öncə müvafiq olaraq əlverişli makroiqtisadi mühit və normativ hüquqi baza yaradılmalı idi. Artıq Azərbaycanda Milli Bank haqqında, Qiymətli kağızlar haqqında, Banklar və bank fəaliyyəti haqqında, Sığorta haqqında, İnvestisiya fondları haqqında Azərbaycan Respublikası qanunları qəbul olunmuşdur.

Ümumilikdə 1991-ci ildən sonra Azərbaycanda ikipilləli bank sistemində keçirilərək maliyyə bazarının vacib elementi sayılan kredit formalaşmasına tərəfəsaslı addım atıldı. Bankların hüquqi bazasının yaradılmasından bir qədər sonra onların sayı sürətlə çoxalmağa başladı. Əsasən yeni yaranan bankların bir çoxu əhalidən yüksək faizlə depozitlər cəlb edirdilər və bu zaman həmin bu vəsaiti valyuta bazarında spekulyativ olan əmanətlərə istifadə edirdilər. Peşəkarlığın, bank təcrübəsinin, həmçinin bankların Milli Bank tərəfindən qənaətbəxş tənzimlənməməsi bank sisteminin iflas etməsinə gətirib çıxardı. Bu zaman onlarla bank müflis oldu, on minlərlə əmanətçinin depozitləri geriye qaytarılmadı. Nəticədə ölkəmizdə maliyyə vasitəçiliyinin ilk nümayəndələri sayılan banklara əhali arasında böyük etibarsızlıq və inamsızlıq hissi güclənmiş oldu. Belə ki, 1992-1995-ci illər müddətində Azərbaycanın makroiqtisadi dövründə hiperinflasiya, habelə milli valyutanın sürətlə devalvasiya olunması kimi gərgin vəziyyət yaşandı. Uyğun olaraq manatın dəyərinin

sürətlə düşməsi onun müəyyən funksiyalarının itirilməsinə və o cümlədən vətəndaşlar tərəfindən imtina olunması təhlükəsinə səbəb oldu. Həmin bu illərdə yaşanan hiperinflasiya ortamı səviyyəsi büdcə kəsirinin artması və həmin bu kəsirin Milli Bankın əlavə pul emissiyası hesabına ödənilməsi, banklara əsaslandırılmamış faizlə və məbləğlə mərkəzləşdirilmiş kreditlərin verilməsi nəticəsində idxalın həddən artıq artması və pul genişlənməsi ilə əlaqəli olaraq bahalaşması ilə əlaqədar idi.

Daha sonra inflasiya nəzarətdə saxlandı və faiz göstəriciləri real ölçüdə müsbət həddə çatdırıldı. Bunun əsasında faiz dərəcələri nominal ölçüdə azalmış olsada da, ancaq real olaraq xeyli yüksəldi. Deməli, yığımların investisiyalara transformasiyalaşdırılması üçün əsas olan, inflasiya dərəcəsinin üzərində reallaşan faiz dərəcəsi formalaşmışdı. Bir qayda olaraq, sabitləşmə proqramının yerinə yetirilməsinə nəticəsində valyuta kursu stabilləşdirilmiş, manatın xarici valyutalara, habelə ABŞ dollarına nəzərən tutduğu mövqeyi möhkəmləndirilmişdir. Belə ki bu da milli pul vahidinə əhali və biznes istiqamətlərində etibarın və inamın yaradılmasına xidmət göstərmişdir.

Buna baxmayaraq makromaliyyə sahəsində sabitliyin əldə olunması dövlətdə milli maliyyə sisteminin formalaşması üçün kifayət deyildir. Bu yöndə çoxlu problemlər mövcud olmaqdadır. Aydındır ki, istənilən hər bir ölkədə maliyyə bazarının inkişafına görə adambaşına düşən milli gəlirin qeyd olunan bir səviyyəni aşması vacibdir. Əsasən 1992-ci ildən başlayaraq son dövrlərə qədər davam edən iqtisadi vəziyyət adambaşına düşən milli gəlirin həddini xeyli aşağı salmış, hətta əhalinin və müəssisələrin yığımlarının azalmasına səbəb olmuşdur.

Hazırkı vəziyyətdə ölkədə yığımın normadan aşağı olması milli maliyyə sisteminin iqtisadi inkişafa yüksək dərəcədə xidmət göstərəcək şəkildə formalaşmasına imkan vermir. Digər bir sözlə, ölkədə iqtisadi inkişaf üçün mühüm olan investisiya xərclərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə kifayət qədər həcmdə maliyyə resurslarından istifadə etmək potensialı azdır.

Ölkəmizdə maliyyə bazarının əmələ gəlməsinə mane olan səbəblərdən biri də odur ki, milli iqtisadiyyatın dollarlaşması problemidir. Bu hal iqtisadiyyatda meydana

gələndollarlaşma ölkədəki makroiqtisadi və siyasi sabilliyin, milli pul vahidinə olan ictimai inamın olmadığı sosial-psixoloji ortamın başlıca nəticəsidir. Belə ki, dollarlaşma milli pul vahidi sayılan manatın öz funksiyalarını lazımi səviyyədə icra edə bilməməsi səbəbindən nağd şəkildə dolların dövriyyədə həm pul kimi, həm də pula alternativ olan yatırım vasitəsi kimi təzahürünü ifadə edir.

C.Keynsin pul tələbi haqqında olan təliminə əsasən, likvid saxlama üç motivlə bağlıdır – ehtiyatlanma, transaksion, spekulativ. Ehtiyatlanma və transaksion motivinə bağlı olaraq likvid seçimində manatın rolunun zəifliyi, onun başqa aktivlərə maneəsiz və tez çevrilmə imkanının yetərsizliyində və o cümlədən öz dəyərini itirmə qabiliyyətinə məruz qalmasındadır. Bir halda ki manat ölkə ərazisində yeganə ödəmə vasitəsi olmaq hüququna malik olsa da, lakin təcrübədə satış prosesinin bir sıra iştirakçıları heç də ona daha çox üstünlük vermirlər. Bəzən manatın likvidliyinin zəif olmasına bank hesablaşmalarının təkmil olmaması da səbəb ola bilər. Ümumilikdə iqtisadi razılaşmaların böyük hissəsinin yerinə yetirildiyi kölgə iqtisadiyyatında ödəmə vasitəsi kimi əsasən dollara üstünlük verilir.

Bu son illərdə ölkəmizdə özəlləşmə çəkləri bazarının meydana gəlməsi ilə əlaqəli olaraq spekulativ motivə bağlı olan likvid vəsaitə tələb faktorunu qabağa çıxarmışdır. Bu vəziyyətdə isə manat deyə bilərik ki, yerini daha çox dollara vermişdir. Buna görə də çeklərin qiymətlərinin aşağı düşəcəyini gözləyən spekulyantlar manata deyil, ancaq dollara olan tələbi irəli sürürlər. Bu yaxın zamanda Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsinin apardığı özəlləşmə çeklərinin qeydiyyatı zamanı aşkar edilmişdir ki, bu da onların ümumi həcmnin təxminən yarısı spekulyantların əlindədir deməkdir. Bu faktlar onu göstərir ki, çek bazarında spekulativ dövriyyə on milyon dollarlarla qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, bu çeklərin qiymətlərinin müntəzəm olaraq qalxıb enməsi on milyon dollarlarla qiymətləndirilən valyuta tələbi və təklifini tam ortaya çıxarır. Aydın olaraq, bu proses dövlətin valyuta bazarındakı ümumi tələb və təklifinə öz xüsusi təsirini göstərir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dollar təkcə likvid seçim vasitəsi olaraq deyil, həm də pula alternativ investisiya vasitəsi olaraq çıxış etməkdədir. Dolların gətirdiyi

gəlirin sıfır olmasına baxmaraq dollar-manat arasında dəyişmə gücünün yüksəkliyi, dolların yüksək konvertabilliyi və möhkəmliyi, onun sərvətinin pula alternativ növü kimi qorunub saxlanılmasına səbəb olur. Deməli, öz real dəyərini qorumaq gücünə və yüksək likvidlik qabiliyyətinə malik xarici valyuta olan dollar bir tərəfdən manatı bir likvid vasitə kimikənarlaşdırır, başqa bir tərəfdən isə manata əsas alternativ investisiya vasitəsi olaraq çıxış edir. Digər bir sözlə, dollar həm də sərvətin bir növü kimi qiymətləndirilir. Ölkə əhalisi sərvətin pula olan alternativ forması kimi maliyyə alətlərini yox, dolları seçim edirlər.

Belə ki milli iqtisadiyyatın dollarlaşması haqqında bəhs elədiklərimizə misal olaraq onu da qeyd edə bilərik ki, buna səbəb yalnız dolların möhkəmliyə və yüksək likvidliyə malik olması deyildir. Dollar həmçinin də sərvətin anonimliyini təmin eləmiş olur. İnsanlar sahibi olduqları yığımı geniş ictimaiyyətin və dövlətin nəzərindən gizlətmək üçün onun ancaq anonimliyini təmin edən formada saxlanmasına daha çox üstünlük verirlər. Başqa sözlə desək, dolların bütün ölkələrdə konvertasiya kimi çıxış etməsi, dolların istənilən zaman və rahat bir şəkildə ölkənin sərhədlərindən kənara çıxarmağın mümkünlüyü, dollara olan tutumun əsas göstəricilərindən biridir.

Belə bir zamanda dollarlaşmanın iqtisadiyyat üçün təhlükəli ola biləcək ölçüsünü nəzərə alaraq onunla mübarizə etmək proqramının reallaşdırılmasına ehtiyac vardır. Buna görə də ilk əvvəlsiyasi və makroiqtisadi sahədə davamlı stabillik əldə olunmalı, manata ictimai etibar yaradılmalıdır. Cəmiyyətin gələcəyə istiqamətli qərar qəbul eləməsinə görə möhkəm və sağlam təməllər yaradılmalıdır.

Bütövlükdə bu göstərilən problemlərlə yanaşı, son zamanlarda yerinə yetirilən köklü iqtisadi dəyişikliklər, həmçinin özəlləşdirmə maliyyə bazarının formalaşmasına görə iqtisadi əsaslar yaradır. İri və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsinin səhmləşdirmə qaydasına uyğun olaraq aparılması korporativ səhm bazarını yaradır deyə bilərik.

Maliyyə bazarının düzgün gedişatı onun üçün meydana gətirilən hüquqi bazadan yüksək dərəcədə asılıdır. Yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi bu sahədə müəyyən qayda və

qanun aktları qəbul edilib. Buna baxmayaraq bu istiqamətdə qanunyaradıcılığı yönündə də müəyyən səhvlərə yol verilir. Təəsüflər olsun ki, maliyyə qanunvericiliyi reallıqların düzgün qiymətləndirilməsi və araşdırılması nəticəsində yox, xarici ölkələrin, daha doğrusu isə inkişaf etmiş ölkələrin uyğun qanunlarının şablon tətbiq olunması üzərində formalaşır. Misal üçün ölkəmizdə heç bir investisiya fondu fəaliyyət göstərməzsə, onun fəaliyyəti haqqında uyğun qanun qəbul edilməzsə, inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olduğu kimi məhdudiyyətlər, normalar müəyyən etməyin hansı elmi əsası vardır? Buna görə də, fikrimizcə əvvəl maliyyə bazarının işləyişinin və həmçinin burada vasitəçilik edən quruluşların fəaliyyətinin məcmu əsaslarını yayın edən qanunun qəbul olunmasına ehtiyac vardır. Bu yaradılan qanunda maliyyə alətlərinə ümumi tələblər, maliyyə bazarında iştirakın ümumi prosedurası, bazarda fəaliyyətinə icazə verilən vasitəçilər və onların funksiyaları, dövlət tənzimləmə orqanının hüquqları və vəzifələri öz yerini tapmalıdır. Həmin qanun maliyyə bazarında rəqabəti qoruyub saxlamalı, iştirakın obyektivliyini və şəffaflığını təmin etməlidir.

Bu bəhs edilənlərlə yanaşı qeyd edə bilərik ki, qəbul olunan bir sıra qanunlarda da səhvlər yox deyildir. Misal üçün, sığorta haqqında qəbul olunmuş qanuna görə sığorta təşkilatı öz sərbəst ehtiyatlarını əvvəlcə dövlət və həmçinin dövlət təşkilatlarının qiymətli kağızlarına yatırmalıdır. Bu hər şeydən qabaq mövcud olan rəqabət prinsipinə ziddir. Belə qayda digər bir tərəfdən də sığorta təşkilatına öz aktivlərini səmərəli istifadə etməkə imkan vermir. Belə qanunvericilik bir çox sığortaçıları investisiyalara həvəsləndirmək yerinə, dövlətin büdcəyə olan ehtiyaclarının qarşılınmasına xidmət etməsini inzibati yolla yönləndirir.

Deməli, 1999-cü ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası dövlət prezidenti tərəfindən verilən fərman nəticəsində yaradılan Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsi maliyyə bazarının düzgün tənzimlənməsi istiqamətində çox vacib bir addım oldu. Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsi (DQKK) qiymətli kağızlar bazarında, dövlət bazarında dövlətin yürütdüyü siyasəti müəyyənləşdirir, həmçinin normativ - hüquqi aktlar tərtib edir, bir sıra maliyyə qurumlarının fəaliyyətinə və professional

iştirakçılara lisenziya verir, müəyyən yoxlamalar aparır və məhdudiyyətlər müəyyən edilir.

1.3 Maliyyə bazarında bankların iştirak istiqamətləri.

Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişafında bankların iştirakı dedikdə, daha çox Kredit bazarı, Valyuta bazarı və Sığorta bazarları misal göstərə bilərik. Valyuta – xarici ölkələrin pul vahidlərinə deyilir. Valyuta birjaları xarici valyutanın alınıb satıldığı bazara deyilir. Valyuta bazarı – xarici valyutanın və çeşidli valyuta dəyərlərinin alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar nəticəsində meydana gəlmiş sabit təşkilatı və iqtisadi münasibətlərə deyilir. Əsasən valyuta bazarlarında xarici ölkələrin milli pulları ölkənin öz milli pul vahidi qarşılığında dəyişdirilir. Deməli, hər hansı bir ölkənin pul vahidinin valyuta bazarında dolayı və ya əksinə dəyişdirilməsi yolu ilə bir-birinə çevrilməsi mümkündür. Əgər ki dünyada tək bir pul vahidi istifadə olunsaydı, bu zaman valyuta bazarına da ehtiyac duyulmazdı. Ona görə də, hər bir ölkə öz suveren pul vahidinə malikdir. Bu amillərin hamısı milli pulların bir-birinə dəyişdirilməsi üçün hər hansı bir mexanizmin yaradılmasını vacib etmişdir ki, bu da Valyuta bazarı adlanır.

Əsasən valyuta bazarı əməliyyatlarından daha yüksək həcmə nağd pul vəsaitlərindən fərqli olaraq nağdsız valyuta əməliyyatlarını aid etmək olar.

Bəzi hallarda nağd valyutalardan istifadə edənlərə misal olaraq: kiçik yığımlarını inflyasiyadan qorumaq və yaxud valyutadakı dəyər artımlarından mənfəət əldə etmək, gəzmək niyyəti ilə xaricə getmək istəyənləri göstərə bilərik. Lakin ixracat və idxalat qiymətlərinin ödənilməsi, geniş həcmli əməliyyatlar bunların hamısı nağdsız ödəmə şəklində icra edilir. Bu cür ödənişlərdə daha çox bank köçürmələrindən istifadə edilir.

Bir-birilə əlaqəli münasibətlər sistemi müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında, yəni valyuta bazarında yaranır. Belə ki, valyuta bazarının başlıca subyektlərinə kommersiya bankları, transmilli banklar, maliyyə və ticarət-sənaye şirkətləri, birjalar, mərkəzi banklar, regional və beynəlxalq təşkilatlar, fiziki şəxslər və digərlərini göstərmək olar.

Valyuta bazarının başlıca vəzifəsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xidmət göstərməsidir.

Müasir valyuta bazarının aşağıdakı xüsusiyyətləri mövcuddur:

- elektron rabitə vasitələrinin geniş tətbiqi, valyuta bazarının beynəlmiləşməsi;
- əməliyyatların iyirmi dörd saat ərzində aparılması;
- hesablaşmaların bankların müxbir hesablaşmaları üzrə aparılması, valyuta əməliyyatı texnikasının unifikasiya edilməsi;
- daha çox kredit və valyuta risklərinin sığortalanması məqsədi ilə valyuta əməliyyatlarının genişləndirilməsi;
- əsasən valyuta kurslarının qeyri-sabitliyi.

Valyuta bazarları funksional cəhətdən aşağıdakıları yerinə yetirir:

- 1) beynəlxalq hesablaşmaların vaxtı-vaxtında yerinə yetirilməsi;
- 2) kredit və valyuta risklərinin sığortalanması;
- 3) maliyyə və kredit, dünya valyuta əməliyyatlarının əlaqələndirilməsi;
- 4) dövlətlərin, müəssisələrin, bankların valyuta ehtiyatlarının yerinə yetirilməsi;
- 5) yaranmış valyuta məzənnələrinin fərqlərinəticəsində mənfəətin əldə edilməsi;
- 6) iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə yönəlmiş bir sıra valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi.³

Valyuta bazarlarının başlıca vasitəçi qurumları banklar hesab olunur desək yanlışdır. Qeyd edə bilərik ki, bütün böyük banklar müştərilərinə hər zaman valyuta dəyişdirmə xidmətini göstərə bilirlər. Banklar valyuta dəyişdirmə əməliyyatını ya öz adına, ya da müştərilərin adına yerinə yetirirlər. Bunu da deyə bilərik ki, valyuta məzənnəsini müəyyənləşdirməyə daxili və xarici bazarda gedən vəziyyəti izləmək, mənfə və yaxud müsbət vəziyyətləri tarazlaşdırmağa görə başqa bank və maliyyə şirkətləri ilə əlaqəni qurmaq bir bank şöbəsindəki valyuta dəyişdirmə xidmətinin vəzifələrinə aid edilmir.

Deyilənlərə əsasən aşağıdakı cədvəl 1.3-də milli və xarici valyutada gedən əməliyyatları misal olaraq göstərə bilərik:

³ http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_malkr_476.doc

Cədvəl 1.3 Milli və xarici valyutada banklarda olan əmanət, depozit və kredit⁴

Göstəricilər, dövrün sonuna, milyon manatla	Depozit və əmanətlər				Kredit			
	Cəmi	Milli valyuta ilə	O cümlədən cəmdə x/ç	Xarici valyuta ilə	Cəmi	Milli valyuta ilə	O cümlədən cəmdə x/ç	Xarici valyuta ilə
2012	10 699,2	5 062,5	47,3	5 636,7	12 243,7	8 422,8	68,8	3 820,9
2013	12 475,8	6 410,9	51,4	6 064,9	15 422,9	11 076,7	71,8	4 346,2
2014	15 453,3	7 743,5	50,1	7 709,8	18 542,9	13 505,7	72,8	5 037,2
2015	23 431,4	4 301,7	18,4	19 129,7	21 730,4	10 994,5	50,6	10 735,9
2016	22 091,0	5 459,0	24,7	16 632,0	16 444,6	8 663,1	52,7	7 781,5

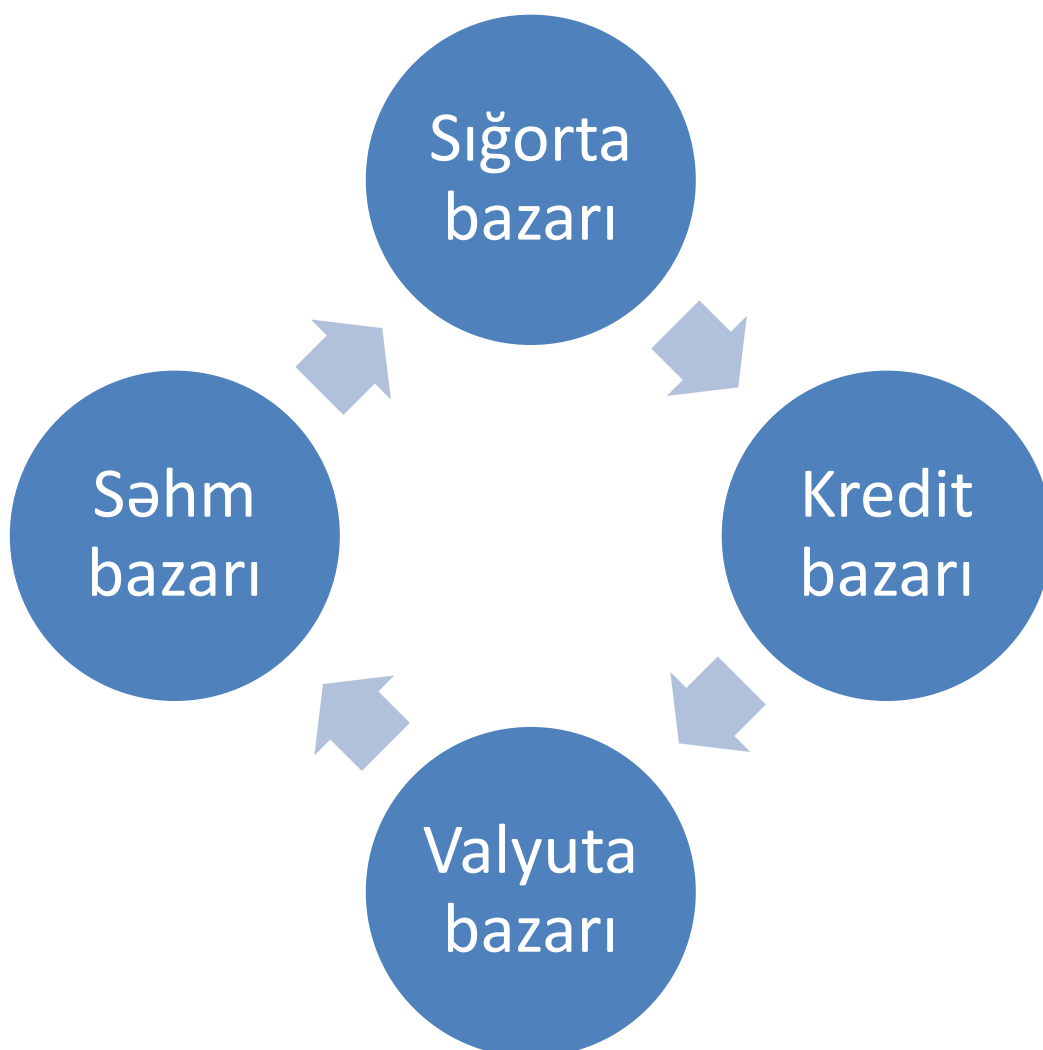
Xarici valyutada yerləşən depozit və əmanətlərin həcmi manat ifadəsinə görə **2,5 milyard manat** və yaxud **13 faiz** azalmışdır.

Xarici valyutada yerləşən kreditlərin həcmi isə **1,4 dəfə** azalmışdır. Ümumi olaraq azalmanın təxminən **27,5 faiz** və yaxud da **2,9 milyard manatı** xarici valyutada olan aktivlərin məzənnə fərqi nəticəsində yaranmışdır.

Kredit-mülkiyyət hüquqlarının keçici olaraq verilməsi ilə bağlı baş verən münasibətlər sistemi olduğu halda, digər bir tərəfdən isə kredit bir mülkiyyətçi tərəfindən digərinə xüsusi qiymət, borc faizi müqabilində və spesifik şərtlərlə müəyyən zaman ərzində və geri qaytarılma əsasında satılan məhsuldur.

Başqa bir deyişlə kredit – ancaq müvəqqəti olaraq və geri qaytarılma şərtləri əsasında özgəninkiləşdirilən bir məhsuldur. Kreditin alıcıya görə istehlakçı dəyəri dövriyyəyə çıxarıldıqdan sonra, gətirə biləcəyi gəlirdən asılıdır. Əsasən kredit məhsul olduğu üçün onun dövriyyə sistemi alqı-satqı və ya satqı-alqı kimi kredit bazarını formalaşdırır. Deməli, kredit bazarı maliyyə bazarının əsas segmentlərindən biridir. O, aşağıdakı şəkil 1-də daha aydın göstərilmişdir:

⁴ www.taxes.gov.az

Kredit bazarı – müasir bazar iqtisadiyyatı mühitində maliyyə bazarının ən əsas sahələrindən biri sayılır, belə ki, bütövlükdə bazar iqtisadiyyatını hərəkətə gətirən və sürətləndirən ən vacib mexanizm – məhz belə kredit münasibətləri sayılır.

Kredit münasibətləri – borcun bağlanması və istifadəsi, kreditor və borcalan arasında kreditin verilməsi ilə yaranan münasibətlər başa düşülür.

Borcun, buna ssuda da deyə bilərik verilməsi anında kreditor və borcalan kredit münasibətlərinə daxil olurlar. Bu zaman kredit münasibətlərinin obyektini kimi kredit şəklində göstərilən dəyərlər çıxış edir. Belə halda borc alınan dəyərlərin mülkiyyəti

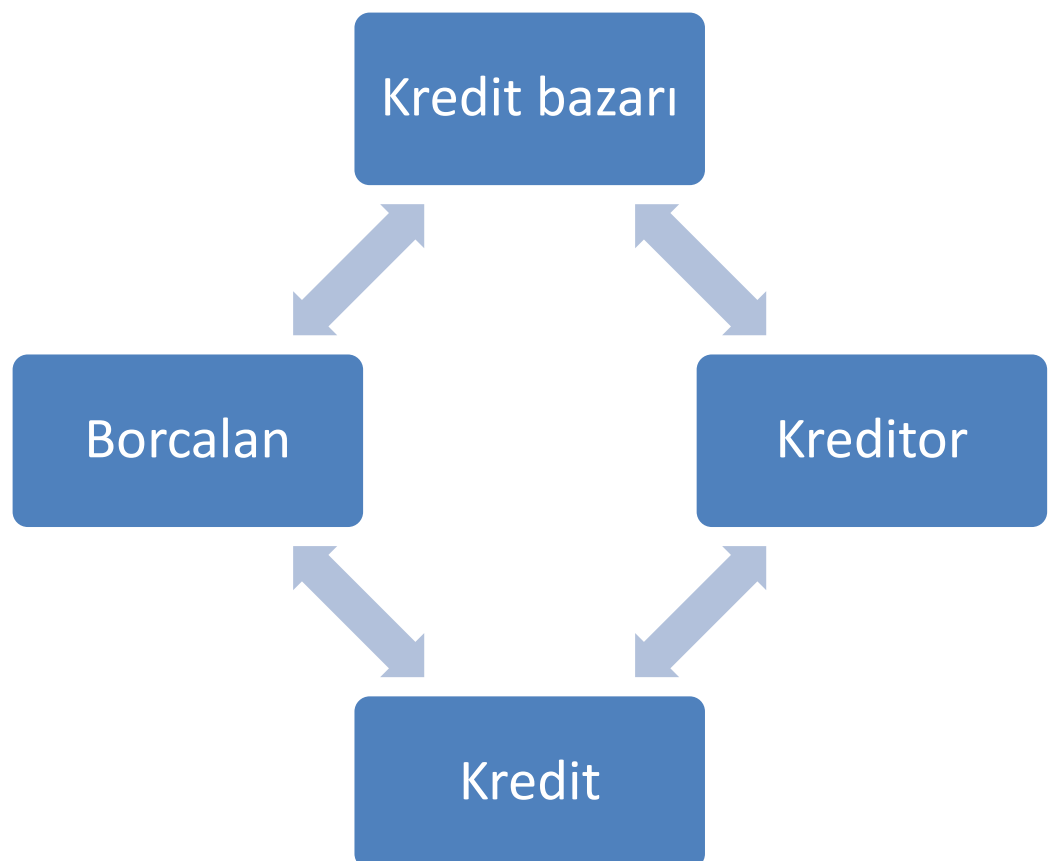
hüququ özgəninkiləşdirilmiş və borcalan idarə və ya şəxsdə qalır. Beləliklə, borc verən kreditorun buna görə müəyyən vəsaitləri olmalıdır:

- şəxsi yığımları, bunlara resurslarda deyilir;
- cəlb olunmuş vəsaitlər;
- səfərbər olunmuş resursların, qiymətli kağızların səhm bazarında yerləşdirilməsi nəticəsində cəlb edilmiş vəsaitlər.

Kredit münasibətləri aşağıdakı şəkil 2-də əks edilmişdir:

Şəkil 1.2

Kredit münasibətləri

Kreditör və borcalanın kredit münasibətləri iki hissəyə bölünür:

- 1) borcun təqdim edilməsi;
- 2) borcun qaytarılması.

Kredit bazarı və onun iştirakçıları aşağıdakılardır:

- kredit bazarı, müstəqil və fərdi qərar qəbul edən təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələr formasıdır;

- kredit bazarının digərlərindən fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada məhsul rolunda pul iştirak edir;

- kredit bazarı, həmçinin ssuda kapitalı bazarı anlayışının müəyyən olunması kimi başa düşülür.

Ssuda kapitalı – geri qaytarılmaq şərtilə müvəqqəti olaraq həvalə edilmiş pul vəsaitidir, kredit mövcud kapitalın çoxaldılması vasitəsilə nəzərdən keçirilir.

Ssuda kapitalı bazarı bunlardan ibarətdir:

- kredit bazarı;
- qiymətli kağızlar bazarı.

Kredit bazarına bunları daxil etmək olar:

1) İlk investorlar, onlar sərbəst maliyyə vəsaitlərinin sahibidirlər. Belə firmaların müvəqqəti vəsaitləri keçici amortizasiya, sərbəst dövrü vəsaitləri, davamlı passivlər, yığım üçün nəzərdə tutulmuş gəlirlərdir;

2) İxtisaslaşmış vasitəçilər, bu vasitəçilər kredit-maliyyə təşkilatları müvəqqəti sərbəst olan vəsaitləri toplayır və onlara hal-hazırda olan əsaslar üzərində müvəqqəti istifadəyə verilir;

3) Belə borcalanlar isə fiziki və hüquqi şəxslər, hətta dövlətin özü belə olması mümkündür.

Sığorta dedikdə, sığortaçı ilə müqavilə bağlayan və ya qanun əsasında sığortalanmış olan hüquqi və yaxud fiziki şəxsdir.

Sığortaçı isə, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qayda və qanunlara görə xüsusi razılıqla, ancaq sığorta və yenidən sığorta fəaliyyətini icra etmək məqsədilə yaradılmış hüquqi şəxs ola bilən sığorta təşkilatıdır.

Həmçinin sığortanın funksiyaları haqda bunları deyə bilərik, belə sığortanın iqtisadi mahiyyəti, onun cəmiyyətdəki rolunda göstərilən funksiyalarında daha da ətraflı şəkildə izah olunur. Sığortanın maliyyə sisteminin bir hissəsi kimi sayılan funksiyalar, xüsusiyyətləri aydınlaşdırmağa çalışan təzahür əlamətləridir. Vacib bir anlayış olan maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini başlıca olaraq bölgü funksiyası ilə ifadə edir. Bu behs etdiklərimiz özünü sığortanın funksiyalarında biruzə verir. Hansı ki, sığortanı dörd vacib funksiyaya ayırır. Bunlar aşağıda göstərdiyimiz funksiyalardır:

- xəbərdarlıq;
- risk;
- yığım;
- nəzarət.

Sığorta bazarı əsasən iqtisadi rəqabət mühitində tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir. Aydın olduqu kimi, özü-özlüyündə rəqabətin mövcud olması sığorta bazarında uğurlu fəaliyyəti hələ təmin edə bilmir. Bu uğurlar, sığorta cəmiyyətinin əməkdaşlarını hər zaman yeni potensial müştərilər axtarıb tapmağa və o cümlədən sığorta xidmətinin metod və formalarının təkmilləşdirilməsinə daima can atan sığortaçılardan asılıdır. Belə ki, sığortaçının şəxsən özünün sığorta cəmiyyətinin daxili və xarici fəaliyyətinə rəhbərlik etməsi və buna əsasəndə sığorta mədəniyyətini inkişaf etdirməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bazar iqtisadiyyatı mühitində sığortaçının uğurqazandığı sığorta fondu vəsaitlərini hansı tərzdə sərf eləməsindən birbaşa asılı olur. Sığortaçı əsasən özü sahibkar rolunda çıxış edir və o cümlədən müəssisə rəhbərləri önündə müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq yerinə yetirdiyi işlər üzrə məsuliyyət daşdığı üçün özünü vacib tərəf kimi hiss edir. Belə ki, geniş mənada sığorta bazarı, sığorta məhsulunun alış və satışına görə meydana gələn iqtisadi münasibətlərin məcmuəsini təşkil edir. Bazar bir çox halda sığortaçı və sığorta etdirən şəxs arasındakı qırılmaz əlaqəni təmin edir. Bu zaman sığorta xidmətinin ictimai yarandığının təsdiq olunması

baş verir. Onuda deyə bilərik ki, sığorta bazarının fəaliyyətdə olmasının başlıca iqtisadi qanunları kimi tələb və təklif, həmçinin dəyər qanunu çıxış edirlər.

Sığorta bazarı daha çox əmtəə təsərrüfatının inkişaf istiqamətindən asılı olaraq formalaşır, onun əsaselementi və ayrılmaz hissəsi olur. Bu və yaxud başqa amilin meydana gəlmə şərtləri ictimai əmək bölgüsü və xüsusi əmtəə istehlakçıları ayrı-ayrılıqda mövcud olmasına əsaslanır. Bu şərtlərin real əlaqəsi bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsini müəyyən edir. Sığorta bazarı, daha çox bazar münasibətləri subyektlərinin sərbəstliyini, həmçinin onların sığorta xidmətinin alış-satış sahəsindəki tam hüquqlu əməkdaşlığını, şaquli və üfuqi əlaqələrinin inkişaf sistemini nəzərdə tutur.

Sığorta bazarının iştirakçılarının tərkibinə vasitəçilər, satıcılar, alıcılar və o cümlədən də onların assosiasiyaları daxil olurlar. Buna uyğun olaraq satıcı kateqoriyası sığorta və yenidən sığorta ilə məşğul olan şirkətlərdən ibarətdir. Satıcılardan fərqli olaraq alıcılar isə bu və yaxud digər satıcı ilə sığorta müqaviləsini bağlayan hüquqi və ya fiziki şəxslər –sığorta etdirən şəxslərdir. Satıcı və alıcılar arasında olan vasitəçilər isə sığorta müqaviləsinin imzalanmasına köməklik edən sığorta brokerləri və sığorta agentlərindən təşkil olunur.

Sığorta bazarına çıxarılan spesifik əmtəə sığorta xidmətidir. Sığorta xidmətinin istehlak dəyərini sığorta ödənişi quruluşuna malik olan sığorta müdafiəsinin təmin edilməsi təşkil edir. Bu sığorta xidmətinin qiyməti göstərilən sığorta tarifi ilə ifadə olunur. Sığorta xidməti təklif və tələbatların müqayisə olunması vaxtı rəqabətə uyğun bir şəkildə formalaşır. Əsasən qiymətin aşağı səviyyəsi, daxil edilmiş sığorta tədiyyələrinin sığorta ödənişlərinə bərabərlik prinsipi ilə müəyyənləşdirilir. Qiymətin yuxarı səviyyəsi isə sığortaçının tələbatına uyğun bir şəkildə təyin olunur. Bununla da sığorta xidmətinin qiyməti nəzərdə tutulandan yüksək göstəricidə olduqda, bu zaman sığortaçı rəqibləri ilə müqayisədə yararsız vəziyyətə düşür və sonda müştərisini itirir. Deməli, konkret sığortaçı xidmətinin qiyməti, onun sığorta çantasının tutmu və strukturundan, idarə olunma xərclərinin miqdarı və gözlənilən gəlirdən, investisiya fəaliyyətinin keyfiyyətindən birbaşa asılıdır.

II FƏSİL. MALİYYƏ BAZARINDA BANKLARIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1 Bankın investisiya fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyəti və rolu.

İnvestisiya dedikdə, əsasən başa düşülən gəlir əldə etmək məqsədi ilə ölkənin daxilində və xaricində sənaye, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə uzunmüddətli vəsait qoyuluşu anlaşılar.⁵ Bu proseslər zamanı müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə malik olan şəxslərlə bu vəsaitə ehdiyacı olanlar arasında əlaqə qurmaq məcburiyyəti yaranır ki, belə əlaqələr də investisiya, banklar, pensiya fondları və sığorta kompaniyaları kimi bir sıra əlaqələr sayılır.

Bu proseslərin gedişatında banklar aparıcı rola malikdirlər.

Belə ki, bankların investisiya əməliyyatları dedikdə bank ehtiyatlarının qiymətli kağızlara, müəssisələrin nizamnamə fonduna, daşınmaz əmlaka və digər bu kimi obyektlərə istiqamətləndirilməsi üzrə fəaliyyət başa düşülür.

Ölkəmizdəki bankların investisiya əməliyyatlarında əsas mövqeyi bank resurslarının qiymətli kağızlara olan qoyuluşu tutur. Bu zaman qiymətli kağızlar bank investisiyasının obyektı olaraq aşağıda qeyd edilən tələblərə cavab verməlidir:

- qiymətli kağızlar bazarında mütləq dövr etməlidir;
- borc öhdəlikləri qismində çıxış etməlidir.

Əsasən investisiya əməliyyatlarının reallaşdırılmasında bankların rolu vəsaitlərin qorunub saxlanması, daha doğrusu, qoyuluşların təhlükəsizliyini, həmçinin investisiyaların gəlirliliyini onların artımını və likvidliyini qorumaqdır.

Ümumiyyətlə qoyuluşların təhlükəsizliyi haqda danışdıqda fond bazarındakı sarsıntılara qarşı qoyuluşların stabil və davamlı gəlir əldə edilməsi anlaşılar. Buna görə də, təhlükəsizlik qoyuluşlarının artımına və gəlirliyinə ziyan hesabına nail olunur. Dövlətin qiymətli kağızlarına qoyuluş ən təhlükəsiz qoyuluş hesab olunur. Həmin kağızlar dövlətin ödəmə qabiliyyəti və iqtisadi gücü ilə təmin olunurlar.

⁵ Reyhan Əsgərova. "Pul, Kredit və Banklar" Bakı – Mütərcim - 2007

Banklar ümumiyyətlə qiymətli kağızların mənfəətliliyinə, daha aydın desək, səhmlər üzrə dividendlərin, borc öhdəlikləri üzrə isə faizlərin ən yüksək səviyyədə gəlirliliyinə şamil olmaq istəsələr təhlükəsizlik səviyyəsindən əl çəkməli olurlar. Əsasən səhmdar cəmiyyətlərinin səhmləri daha çox yüksək mənfəətli hesab olunsa da, onların investisiya reytingi daha az olur. Bunlar o demək deyildir ki, etibarlılığı zəif olan qiymətli kağızlar daha gəlirli ola bilər. Gəlirlilik başqa amillərdən də asılıdır. Belə çıxır ki, təhlükəsizlik ilə gəlirliliyin optimal əlaqəsini müəyyən etmək bu halda ən əsas fəaliyyət sayılır. Belə optimallığa qiymətli kağızların müntəzəm seçilməsi prosesinə davamlı yoxlanılması ilə nail oluna bilər.

Qiymətli kağızların vacib xüsusiyyətlərindən biri odur ki, onların likvidliyi, yəni sahibinə ziyan vurmadan yaxın bir zamanda pula çevrilə bilməsi imkanındır.

Yalnız səhm sahibləri qoyuluşları artırmaq imkanına malikdir. Kapitalların çoxaldılması əsasən adi səhmlərin hesabına baş verir. Beləliklə, bu cür səhmlər aşağı dividend gətirsə də kapitalın tez bir zamanda daha da bahalaşmasını mümkün edirlər.

Deməli, belə izah etmək lazımdır ki, qiymətli kağızların heç biri investisiyanın tam məqsədlərinə cavab verə bilmir. Buna görə də investorların məqsədləri arasında mümkün razılığa gəlmək olar. Bu qiymətli kağızların etibarlılığı nə qədər yüksək olsa gəlirlilik səviyyəsi bir o qədər aşağı düşür. Ona görə ki, etibarlılığa üstünlük verən investorlar onları nominal dəyərinə görə nisbətən yüksək qiymətə əldə edəcəklər ki, bu da nəticədə gəlirliliyin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Investorların başqa məqsədlərində də bu hallar mövcuddur.

Banklar qiymətli kağızların satın alınması prosesi zamanı qiymətli kağızların keyfiyyətinə diqqət yetirirlər.

Ümumilikdə investisiyalaşmanın mahiyyəti müəyyənləşdirilərkən bu mahiyyətə uyğun qiymətli kağızlar seçilməlidir. Həmin məqsədlə əvvəla sahələr təhlil edilir və müəyyən zaman ərzində daha əlverişli nəticələr verən sahələr seçilir. Belə bir qiymətləndirmənin yardımı ilə sahənin inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilir və məhsul satışının mənfəət-qiymət səviyyəsi, həcmi və s. qarşılıqlı əlaqə haqqında qərar qəbul edilir. Daha sonrası isə çap edilmiş maliyyə hesabatları təhlil olunur.

Həmin təhlil vaxtı bir neçə ilin məlumatları həm dəyər, həm də faiz kimi müqayisə olunur. Belə təhlil zamanı lazımlı diqqət: balans mənfəətinə, satışın həcmi və ümumi satışdan gəlirə, xalis mənfəətə, aktivlərin bölgüsünə, vergi dərəcələrinə və s. yönləndirilir.

Bütün bu dediklərimizdən sonra hakim əmsallar müəyyən olunur. Bu əmsallara aşağıdakılar daxildir:

- mənfəətlik əmsalı, yəni xalis mənfəətin satışdan gəlirə nisbəti;
- ehtiyatların dövrüyyə əmsalı;
- borc və xüsusi vəsaitlərin nisbəti;
- likvidlik əmsalları və s.

Bu cür əmsalların sahələrdə olan əmsallarla müqayisəsi və həmçinin müəyyən vaxt ərzində onların dinamikasının öyrənilməsi məqsəduyğundur.

Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” Qanununa görə başlıca qiymətli kağız – istiqrazlar və səhmlər sayılır.

Səhmlər qiymətli kağız olub səhmdar cəmiyyətinin kapitalında bu cəmiyyətin üzvlüyünü və pay iştirakını təsdiqləyən sənəddir. Səhm sahibi cəmiyyətdən dividend şəklində pay almaq, həmçinin səhmdar cəmiyyətinin ləğvi zamanı əmlak bölgüsündə iştirak etmək hüququnu əldə edir.

Bankın səhmdar cəmiyyətində kapitalın iştirakı, o deməkdir ki, səhmlərə qoyduğu kapitalla görə dividend alması və bu cəmiyyətin bir sahibi kimi çıxış etməsi mümkündür.

Bankların bir çoxu səhmdar cəmiyyəti kimi yaradılmış mal və fond birjalarının səhmlərini belə satın ala bilər. Bu vəziyyət banka birjaya üzv olma imkanı verir ki, onlar birjada öz adından və həmçinin müştərilərinin istəyi ilə birja əməliyyatını aparmaq hüququnu əldə edirlər.

Ümumilikdə istiqrazlara qoyuluşlar səhmlərə qoyuluşlara görə az riskli əməliyyat hesab olunurlar.

Əsasən fond bazarında ən etibarlı və təhlükəsiz qiymətli kağız sayılan dövlətin borc öhdəlikləridir.

Bankların aktiv investisiya əməliyyatlarına veksellərin diskontu və uçotu da daxildir. Həmin veksəl sahibinə vəsaitlərin vaxtından əvvəl geri qaytarılması lazım olduqda o borc öhdəliyini banka istədiyi vaxt sata bilər. Veksellər banka indossament şəklində verilir. Bu akt o deməkdir ki, belə borc öhdəliyi üzrə ödənişlərin alma hüququnun banka keçməsidir.

Ümumiyyətlə banklarda veksellərin uçota alınmasının vacib şərti vekselin likvidli olmasıdır. Belə göstəricilər veksellər üzrə ödəyicilərin borc öhdəliyinin və etibarlılığının ödənilmə müddəti əsasında müəyyən olunur.

Deməli, investisiya əməliyyatlarının aparılmasında bankın məqsədi:

- bankların gəlir bazasının genişləndirilməsi;
- maliyyə möhkəmliliyini artırıb bankın ümumi riskinin azaldılması;
- bankın müştərilərə göstərilən xidmət növlərini və resurs bazasını genişləndirmək;
- bir çox müştərilərin qiymətli kağızlarına nəzarət üsulu ilə onlara təsir gücünü genişləndirməkdir.

Bankların investisiya obyektlərinə vətəndaşların, müəssisələrin və təşkilatların tikinti, sosial-məişət təyinatlı obyektlərin və istehsalın yenidən qurulması və yeni texnika ilə təchiz olunması, nəqliyyat və texniki avadanlıq vasitələri, bina və qurğuların alınmasına və həmçinin intellektual dəyərlərin, birgə müəssisələrin və başqa mülkiyyət obyektlərinin yaradılmasına görə məsrəflər və s. daxildir.

Yüksək həcmdə borcalanlar uzunmüddətli kreditə tələbatın planlaşdırılmasını müəyyən üsulla vəsaitin faktiki olaraq istifadəsindən qabaq yerinə yetirirlər. Müəssisə və təşkilatların kredit ərizələrinə görə bank ilin bu və ya başqa dövrlərində kreditə olan tələbatını müəyyənləşdirir, həmçinin digər ssudalar əsasında müddətli və tələb olunan resursların qiymətini hesablayır.

Əsasən uzunmüddətli ssudalar kiçik və iri müəssisələr üçün olduqca sərfəli hesab olunur. Əgər müəssisələr öz şəxsi ehtiyaclarını ümumi mənfəət və ya uzunmüddətli ssuda bazarında mülayim məbləğlərlə istiqrazların buraxılışı üsulu ilə uzunmüddətli borc kapitalı bazarında ehtiyatların qəbul olunması hesabına təmin

oluna bilmirsə, o zaman uzunmüddətli borclar əsaslı vəsait qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin ən uyğun vasitəsi hesab olunur. Kreditorun istiqrazların bazarda satışına nəzərən daha uyğun şərtlərlə kredit almaq imkanı vardır. Vacib hallarda kreditin bəzi qaydaları, yəni şərtləri müqaviləyə əsasən dəyişdirilə bilər.

Borcalan şəxs uzunmüddətli ssudadan bir neçə il keçdikdən sonra istiqrazların həyata keçirilməsindən daxilmalar şəklində ödəməyi planlaşdırmaqla istifadə edə bilər. Uzunmüddətli ssudaların alınması istiqrazların buraxılışına nəzərən daha əlverişli sayılır. Belə vəziyyətdə faiz dərəcəsi və əməliyyat xərcləri hər zaman aşağı olur. Ona görə ki, kreditor qiymətli kağızların qeydiyyatına, yerləşdirilməsinin təminatına və həmçinin onların bazarda satışına hər hansı bir xərc çəkmir. Bunu da vurğulaya bilərik ki, uzunmüddətli ssudaya olan tələblər ilə müəssisələrin gəlirlərindən tutulan vergilər arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur. Buna görə də, daha yüksək vergi səviyyəsi istehsalın genişləndirilməsinin ümumi gəlirlər hesabına həyata keçirilməsini çətinləşdirə bilər.

Uzunmüddətli ssudalar iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrində tətbiq edilməkdədir. Xüsusən də sənaye obyektləri, müasir texnologiya və avadanlığa çoxlu sayda vəsait qoyulur. Onlara uzunmüddətli istifadə olunan əmtəələrin istehsalı ilə məşğul olan mədən, rabitə, nəqliyyat və s. bu kimi müəssisələr aiddir.

Uzunmüddətli kredit verilməsinə bir qayda olaraq, kredit müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi vaxtı texniki-iqtisadi əsaslandırılma təqdim olunmalıdır. Bu TİƏ-də tələb olmuş kreditin məqsədi hər tərəfli göstərilir, bununla yanaşı kredit hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulmuş məsrəflərin hesablamaları verilir.

TİƏ-nin ayrıca bir bölməsi müştərinin kreditləşdirilən tədbirlərin aparılmasını və ya bütün fəaliyyət növündən nəzərdə tutulan gəlirlərin hesablanması təşkil edir. Bu hissədə borcların geri qaytarılması mənbələri kimi müxtəlif istiqamətlərə görə qəbul edilən bütün gəlir çıxış edir. Deməli, gəlirlərin hesablanması həm ümumi, həm də xalis gəliri göstərməklə kreditdən istifadə yollarının bütün plan illəri üzrə tərtib olunmalıdır. Müştəri həmçinin də kreditləşən tədbirlərin, yəni məhsul, iş və xidmət

kimi nəticələrin yerinə yetirilən hissəsinə dair alıcı ilə müqavilə üzrə öz hesablamalarını təqdim etməlidir.

Həmin göstəricilər ssudanın səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsini və onun da özünü ödəməsinin qeyd edilmiş vaxtının müəyyən olunması üçün ilk əsas bazadır. Xüsusi bir qayda olaraq bank aşağı rentabelli, ziyanla işləyən, sosial yönümlü olmayan və ya qeyri-kommersiya kimi layihələri kreditləşməyə qəbul vermir.

Bir halda ki layihə müəyyən bir əmlakın icarəyə götürülməsi və ya tikinti ilə məşğuldursa, bu halda banka icarə müqavilə sənədinin sürəti və bu məqsədə görə seçilmiş torpaq ərazisinin ayrılması haqqında yerli icra hakimiyyəti orqanının qərarı təqdim olunmalıdır.

Əsasən kredit hesabına reallaşdırılan böyük investisiya layihəsi ilə əlaqədar layihələr daha əvvəldən ekspertizaya verilə bilər.

Deməli uzunmüddətli kreditdən istifadə olunmasına görə komissiyon mükafatı, faiz dərəcəsi və digər başqa ödəmələr müqaviləyə əsasən müəyyən olunur.

Faiz dərəcəsi dəyişkən və sabit ola bilər. Sabit faiz dərəcəsi ssudanın ümumi vaxtı ərzində dəyişməz qalır, dəyişən isə odur ki dövrü olaraq bazarın mühitindən, depozitlərə faizin dəyişməsindən, inflyasiyanın rəsmi olaraq elan olunmuş indeksindən və digər səbəblərdən asılı şəkildə yenidən baxılır.

Beləliklə, uzunmüddətli kredit üçün faiz dərəcəsi müəyyən olunan zaman aşağıdakılar diqqətə alınır:

- cəlb olunan vəsaitlərə görə xərclər;
- risk dərəcələri;
- ssudanın ödənilmə müddəti;
- ssudanın qeydiyyatı alınması və ona nəzarət edilməsi xərcləri;
- banklar və istiqraz bazarı dərəcələri;
- bank ilə kreditor arasındakı əlaqələrin xarakteri;
- digər aktivlərin investisiya edilməsi zamanı əldə edilən mənfəətin norması.

Ümumilikdə kreditdən istifadə edilməsinə görə faizlərin məbləği ssudanın verilməsi vaxtı birdəfəlik və ya hissə-hissə tutula və həmçinin ssuda alan tərəfindən

kredit müqaviləsi üzrə müəyyən olunmuş zamanda onlar hesablandıqca ödənilə bilər. Ayrıca tikintilərə görə inşaat müddətinə hesablanmış faiz dərəcələri tutulmaya bilər, onların məbləği isə bu tikintiyə verilmiş ssuda üzrə cari borcun üstünə əlavə edilir və ssudaların geri qaytarılmasının ilk tədiyyəsində ödənilir.

Müxtəlif borcalanlara banklar tərəfindən güzəştli kredit verilməsi reallaşdırılarkən qabaqcadan belə proqramları yerinə yetirmək üçün krediti cəlb etmək cəhətdən qərar qəbul etmiş təşkilatın pul vəsaiti hesabına ödənilməmiş faizin qismən bir hissəsinin ödənilməsi təmin edilir.

Uzunmüddətli ssudaların verilməsi üzrə tikinti-quraşdırma işləri birdəfəlik və ya mərhələlər şəklində yerinə yetirildikdə, maddi-material dəyərləri alındıqda podratçıların və ya məlgöndəyənlərin hesablarının ödənilməsi və ya borcalanın ümumi hesabına vəsaitin yerləşdirilməsi yolu ilə aparılır. Fermerlərə, icarədarlara ssuda verildikdə şəxsi borcalanlara, yəni vətəndaşlara nağd şəkildə hesablaşma birdəfəlik və ya mərhələlərlə yerinə yetirilə bilər. Kreditlərin verilməsinin konkret forması kredit müqavilələrində nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda borcların ödənilməsi haqqında müqavilə qaydalarında iri ödənişlər onun müddəti bitdikdən sonra nəzərdə tutulur.

Kreditin geri qaytarılması borcalanın öhdəlik tapşırığına əsasən ödəmə vaxtı çatanda onun ümumi hesabından və yaxud borcalanın ödəmə tapşırığına görə vəsaitlərin yerləşdirilməsi qaydasında aparılır.

Təşkilatlara, müəssisələrə və kooperativlərə verilən uzunmüddətli kreditin ödənilməsinin dəqiq müddəti bank ilə borcalan arasında razılaşdırılan müqaviləyə, uyğun olaraq borcalanın tədiyyə qabiliyyətinə və maliyyə vəziyyətinə, məsrəflərin özünü ödəməsinə, kredit riskinə, habelə kredit resurslarının formalaşması və kredit əlaqəsi münasibətlərinin başqa şərtlərinə əsasən müəyyənləşdirilir. Belə ki, müştərinin maliyyə vəziyyətinin müxtəlif olmasından asılı olaraq ssudaların zamanından əvvəl ödənilməsi halları baş verə bilər. Ancaq banklar hər hansı kreditin vaxtından qabaq digər mənbələr hesabına ödənilməsi hallarına mənfi fikir bəsləyir və bu kimi hallar aşkar edildikdə borcalana cərimə sanksiyası tətbiq olunur.

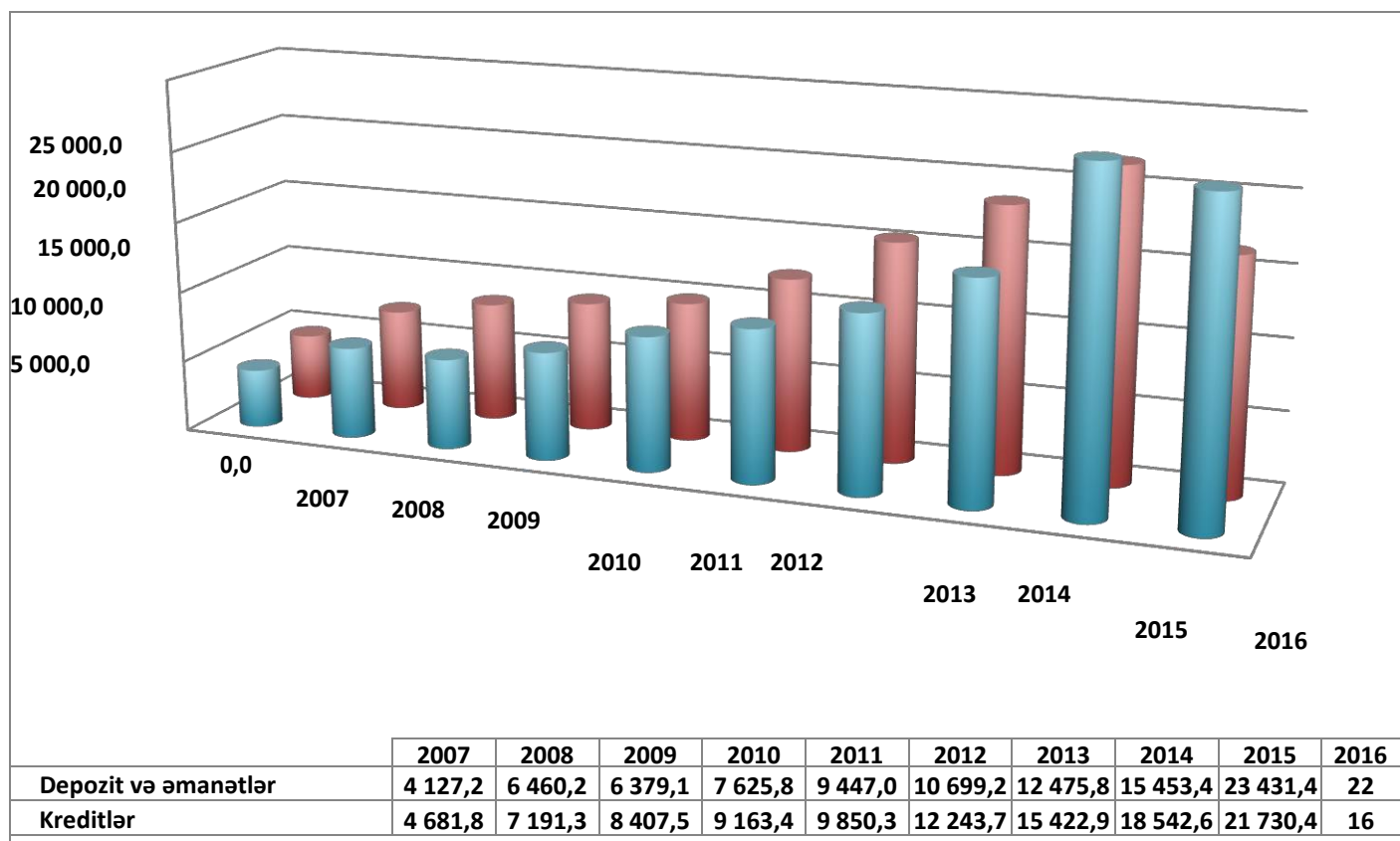
Nadir hallarda uzunmüddətli ssudalar hər ay və yaxud yarım il üzrə ödənilir.

Müxtəlif hallarda borcalanın vəziyyətində müvəqqəti çətin hallar baş verərsə, onun bu fəaliyyəti nəzərə alınmaqla bank uzunmüddətli kreditə görə qaytarılmayan ödənişin vaxtını kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş yüksək faizlə uzada bilər. Banklar ssudaların məqsədinə və tikintinin gedişinə istifadə edilməsinə nəzarət edir. Deməli, tikintidə baş verən fasilələr nəticəsində ayrılmış kreditdən səmərəli istifadə olunmadıqda bu zaman bank müştəriyə qarşı kredit müqaviləsində bəhs edilmiş iqtisadi sanksiyaları tətbiq edir.

Bu deyilənlərə əsasən 2007-2016-cı illər ərzində banklarda olan depozit və əmanətlərin, verilmiş kreditlərin dinamikası sistemləşdirilmiş şəkildə qrafik 2.1 də göstərək:

Qrafik 2.1 2007-2016-cı illər ərzində banklarda olan depozit və əmanətlərin, verilmiş kreditlərin dinamikası⁶

*milyon
manatla*

⁶ www.taxes.gov.az

Bu qrafikdə banklarda olan depozit və əmanətlərin, həmçinin kredit qoyuluşlarının cəmi qiymətlərinin dəyişməsi əks edilmişdir. 2016-cı ilin 31 dekabr da bank sektorunda cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmi **22 milyard 91 milyon manat**, kreditlərin həcmi isə **16 milyard 444,6 milyon manat** təşkil etmişdir. Beləliklə, ötən ilə nisbətən depozit və əmanətlərin həcmi **5,7 faiz**, kreditlərin həcmi isə **24,3 faiz** azalmışdır.

2016-cı il müddətində manatla olan depozit və əmanətlərin həcmi **1,1 milyard manat** və yaxud **26,9 faiz** artmış, habelə manatla olan kreditlərin həcmi isə **2,3 milyard manat** və yaxud **21,2 faiz** azalmışdır. Əsasən kredit qoyuluşlarında azalma Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC-də görülməli restrukturizasiya tədbirləri ilə əlaqədardır.

Günümüzdə bankların investisiya fəaliyyətindən danışarkən bunu deyərək ki, strateji investisiya yol xəritəsinin qəbul edilməsi böyük önəm daşıyır. Belə olduğu halda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanına əsasən 2016-2020-ci illərə görə iqtisadi inkişaf tədbirlər planı və strategiyası, 2025-ci ilə kimi mövcud olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və həmçinin 2025-ci ildən sonra gələnlərə görə hədəf baxışı müəyyənləşib. Bu fərmana əsasən aşağıda göstərilən istiqamətlər əsasında strateji yol xəritələri təsdiq olunub: neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafı, milli iqtisadiyyat perspektivi, kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafı, logistika və ticarətin inkişafı, ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafı, peşə təhsili və təliminin inkişafı, uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafı, telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafı və kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafı, maliyyə xidmətlərinin inkişafı.

2.2 Maliyyə bazarında bankların investisiya əməliyyatlarının müasir vəziyyəti.

Bank təcrübəsində və iqtisadiyyata aid ədəbiyyatlarda bankların investisiya fəaliyyətinin formalarının təsnifatı investisiyaların forma və üsullarının bir sistemdə toplanması əsasında həyata keçirilir. Bununla belə, bank fəaliyyətinin müəyyən spesifikasiyasına görə bəzi xüsusiyyətləri mövcuddur.

Vəsaitlərin qoyuluş obyektinə görə aktivlər iki yerə bölünür ki, bunlar – real iqtisadi aktivlərə və maliyyə aktivlərinə, onlara da uyğun olaraq real investisiyalar və maliyyə investisiyaları deyilir.⁷ Həmçinin bank investisiyaları xüsusi investisiyalaşdırma obyektlərinə görə də dəyişə bilər – müddətli depozitlərə, investisiya kreditlərinə qoyuluşlar, paylara və payçı iştiraka qoyuluşlar, daşınmaz əmlaka, qiymətli kağızlara, kolleksiyalara, qiymətli metallara və daşlara, mülki və intellektual hüquqlara və s. qoyuluşlardır. Məqsədindən asılı olaraq qoyuluşlar, bank investisiyaları investisiyalaşdırma obyektinin idarə olunmasının təmin olunmasına yönəldilən birbaşa investisiyalar və idarə olunması məqsədini güdməyən, habelə faiz və dividendlərin axını kimi və yaxud aktivlərin bazardakı qiymətinin artımı nəticəsində mənfəət əldə etməyə görə yerinə yetirilən portfel investisiyaları başa düşülür. ⁸Belə qoyuluşların təyinatı olaraq, müəssisə və təşkilatların yaradılması zamanı qoyulan investisiyalar və bankların təsərrüfat fəaliyyətindəki iştirakı ilə əlaqəli olmayan investisiyalar başa düşülür. İnvestisiyalar qoyulma müddətinə görə qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli investisiyalara bölünür. Qısamüddətli investisiyalar bir ilə qədər, orta müddətli investisiyalar üç ilə qədər və uzunmüddətli investisiyalar isə üç ildən yuxarı qoyulan investisiyalardır. Həmçinin bankların investisiyaları regionlara, sahələrə, risklərin növlərinə və digər əlamətlərə görə fərqləndirilir.

Banklar bir halda ki, istehsal sahəsində fəaliyyətlə məşğul olunur, o zaman bankların real investisiyaları qiymətli metallar, daşınmaz əmlak, kolleksiya

⁷Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010

⁸ Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010

predmentlərinə, bazarda baş verən mülki və intellektual hüquqlara, habelə öz xüsusi maddi-texniki bazasının inkişafı və yaradılmasına qoyuluşlar kimi aparıla bilər.

Əsasən daşınmaz əmlakın investisiyalaşdırma obyektinin seçilməsi anında meyar olaraq obyektin yerləşməsi, təyinatı, alış dəyəri, ölçüsü və s. çıxış edir.

Digər bir tərəfdən də, qiymətli daşlara, metallara və kolleksiya predmentlərinə olan qoyuluşlar banklar tərəfindən bazar dəyərinin artması, sığorta ehtiyatı kimi xidmət etməsi və bu aktivlərin zamanla öz dəyərinin saxlanması qabiliyyəti kimi motivləri həyata keçirə bilər.

Bu dəyərlərə əsasən, daşlara, qiymətli metallara və kolleksiya predmentlərinə investisiyalaşdırma yaxın dövrdə mənfəət əldə etməyə yönəldilməmiş və yetəri qədər resurs bazasına sahib olan və yaxud kifayət qədər dəyərləndirilməmiş aktivlərə, həmçinin yüksək gəlir götürmək məqsədilə qeyri-müəyyən bazar qiyməti sayılan digər risk aktivlərinə qoyuluşlar siyasətini həyata keçirən banklar tərəfindən icra edilir. Bu kimi banklar muzeydən fərqi olmayan iri bədii kolleksiyalara sahibdir. Qiymətli daşlara, metallara və kolleksiya predmentlərinə pul ehtiyatlarının yerləşdirilməsi daşınmaz əmlak ilə müqayisə olunarsa investisiyaların daha likvid növü sayılır ki, bu da özündə onların fors-major hallarında daha erkən realizasiya olunması imkanlarıdır.

Bankda olan maliyyə investisiyaları investisiya kreditlərini, pay və payçı iştirakını, qiymətli kağızlara və digər banklarda müddətli depozitlərə qoyuluşları əhatə edir. Maliyyə bazarı inkişaf etdikcə, qiymətli kağızlara qoyuluşlardan olan depozit sertifikatları, veksellər, dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları, hüquqi şəxslər tərəfindən emissiya olunan digər növ öhdəliklər, səhmlər, derivativlərin əhəmiyyəti olduqca artır. Bununla belə depozit əməliyyatlarından Mərkəzi Bank tərəfindən artıq olan likvidliyin bağlanması üçün istifadə olunur.

Əsasən investisiya krediti müddətli, ödənişli və qaytarma şərtləri ilə uzunmüddətli ssuda verilməsi forması üzrə çıxış edir. Belə bir vəziyyətdə, bank borcun əsas məbləğini və faiz ödənişlərini hüquqi olaraq qaytara bilər, lakin təsərrüfat fəaliyyətinə görə hüquqları əldə edə bilmir. Həmçinin, kreditləşmənin bu cür növü

başqa kredit sövdələşmələrindən müəyyən xüsusiyyətlərə görə fərqlənir - kreditin daha uzun müddətə verilməsi, məqsədli təyinatın spesifikasiyası və riskin yüksək olması ilə.

Ümumiyyətlə, investisiya risklərinin azalmasına görə investisiya kreditləşməsinin icra edən banklar borc alanlara bir neçə əlavə şərtlər tələb edirlər. Bu şərtlərdən ən çox yayılanları aşağıda göstərilənlərdir:

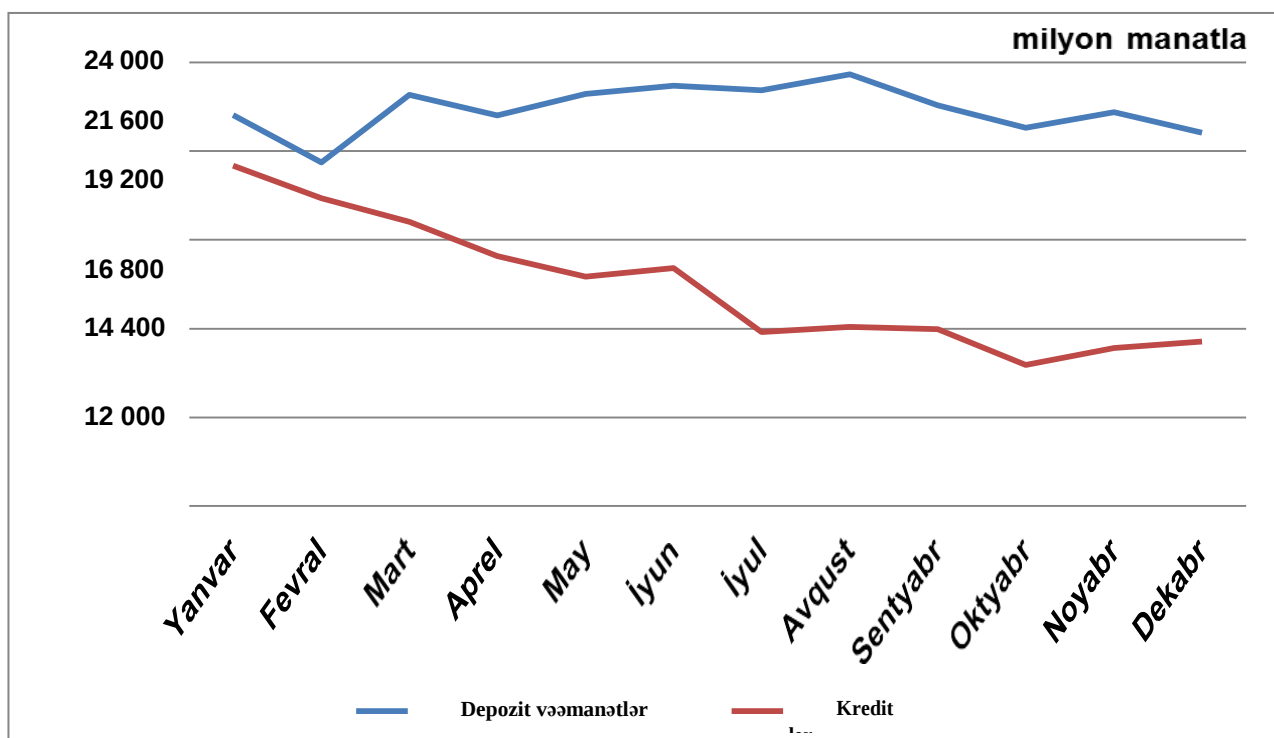
- müəssisənin nəzarət səhm paketinin əldə olunması;
- dövlətin etibarlı olan banklarının maliyyə zəmanətləri ilə təmin olunması;
- yüksək dərəcədə likvidli girovla təmin olunması.

İnvestisiya krediti əsasən uzunmüddətə verildiyinə görə, həm kredit sifarişinə və yaxud da investisiya layihəsinin planlaşdırılmasıgedişatında investisiya risklərinin dəyərləndirilməsi vaxtı təkcə borc alanın ümumi krediti geri qaytarma qabiliyyətinin və kredit tarixinin analiz edilməsi deyil, həm də müəssisənin maliyyə vəziyyətinin dinamikasının da nəzərdə tutulması vacib əhəmiyyətə malikdir.

Əsasən investisiya kreditləşdirilməsindən fərqli olaraq, səhmlərə və paylara qoyuluşlar bankın təsərrüfat fəaliyyətinin elə iştirakını təşkil edir ki, belə bir zamanda banklar müəssisələrin və təşkilatların nizamnamə kapitalında həm sahibləri kimi, həm də maliyyə və qeyri-maliyyə xüsusiyyətli şirkətlərin təsisçiləri kimi çıxış edirlər.

Bir sözlə bu zaman banklarda gedən əməliyyatların həcminə misal kimi aşağıda olan qarifik 2.2-də göstərə bilərik:

Qrafik 2.2 Banklarda olan depozit və əmanətlər, kreditlərin həcmi (2016)⁹

Beləliklə, müəssisə və təşkilatların inkişafına və yaradılmasına qoyulan investisiyalar, bankın öz xüsusi fəaliyyətinə və digər müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə olan qoyuluşlar kimi əsas iki növdən ibarətdir. Deməli, bankın kənar sayılan müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinə qoyuluşları onların nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasında, başlıca xərclərdə və ya genişləndirilməsində iştirakının olması ilə yerinə yetirilir. Bir sıra payların, səhmlərin alınması ilə nizamnamə kapitalında iştirak edərkən banklar nizamnamə kapitalının sahiblərinə çevrilir, müəssisə iştirakçılarının və səhmdarlarının qanun və qaydalara uyğun olaraq bütün hüquqlara malik olur. Kənar müəssisələrin isə yaradılmasına və inkişafına olan qoyuluşlar da bankın təsisçilik fəaliyyətində önəmli bir yer alır. Elə bu vaxt isə bank maliyyə və qeyri-maliyyə şirkətlərinin və həmçinin onların birliklərinin təsisçisi hesab olunur.

Banklar tərəfindən təsis edilən təşkilatlar həm maliyyə sahəsinə buraya – broker firmaları, investisiya fondları və şirkətlər, investisiya məsləhətçiləri, depozitar və

⁹www.taxes.gov.az

klirinq institutları, lizinq və faktoring firmaları, sığorta firmaları, qeyri-dövlət təqaüd fondları, maliyyə qrupları, holdinqlər və s., həm də xidmət sahəsinə - informasiya, maliyyə məsləhətləşdirməsi və s. bölünür.

Bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatların bankların təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı aşağıda göstərilən motivlərlə şərtləndirilir:

- investisiyalar üzərində bir sıra maliyyə nəzarətinin müəyyənəşdirilməsi;
- təsir zonasının, həmçinin çeşidli bazarlarda bankın mövqeyinin gücləndirilməsi məqsədi ilə müştərilərə təklif olunan xidmət növlərinin gücləndirilməsi;
- əsasən törəmə maliyyə institutları şəbəkələrinin yaradılması vasitəsilə resurs və müştəri bazalarının genişləndirilməsi;
- asılı və törəmə təşkilatlarının kanalları köməyiylə bankın sərəncamında olan pul ehtiyatlarının çoxaldılması;
- əhəmiyyətli miqyasa nail olaraq onların üzərində bank nəzarətini qoruyub saxlamaqla müstəqil əhəmiyyətə malik olan struktur bölmələrinin fərqləndirilməsi;
- banklar tərəfindən istehsal, maddi dəyər ticarəti və sığortalar sahəsində əməliyyatların aparılmasına qanunvericiliklə müəyyən olunan qadağalardan yan keçilməsi.

Hər hansı kənar müəssisə və təşkilatların yaradılması və inkişafına qoyulan investisiyalar iki cür olur: istehsal və qeyri-istehsal xarakterli investisiyalar.

İstehsal investisiyalarının bankların təsərrüfat subyektlərinin başlıca xərclərində iştirak forması kimi çıxış edən – investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və investisiya kreditlərinin təklif olunması üsulları ilə həyata keçirilir. Banklar investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində kredit, nizamnamə kapitalını genişləndirməklə və səhmləşdirmə təklif etməklə, həmçinin lizinqlə və yaxud bu üsulların müxtəlif birləşmələri yolu ilə iştirak edə bilirlər.

Bank investisiya layihələrinə vəsait qoymaqla təkcə gəlir yox, həm də yaradılan və yaxud yenidən qurulan müəssisədə iştirak imkanında əldə edir, bu o deməkdir ki, müəssisənin səhm və ya pay paketi ilə sənədləşdirilmiş əmlakına pay mülkiyyət hüququnu, hətta idarəetmədə iştirak olunma haqqında müqavilənin “balansarxa”

formalarından istifadə olunma hüququna malik olur. Deməli, investisiya layihəsinə birbaşa çıxışın olması bankın ümumi strategiya seçməkdə olan marağını artırır, həmin layihənin aparılmasında əməkdaşlığın və hərtərəfli yardımın gücləndirilməsini şərtləndirir. Azərbaycan bankları bir çox hallarda dividend və faizlərə deyil, hətta kənar iqtisadi nəticələri belə nəzərə alaraq müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına qoyuluşları reallaşdırır. Yuxarıda da bəhs edildiyi kimi, bu investisiyalaşdırmanın şərtlərindən biri olan müəssisə üzərində nəzarətin əldə olunması tələbi çıxış edir. Ancaq qeyri-maliyyə müəssisələrinin də mülkiyyətinin banklarda həddindən artıq cəmləşməsi bank sisteminin etibarlılığının və dayanıqlılığının azalmasına, risklərin isə artmasına səbəb olur. Bununla belə mövcud olan normativ və qanunvericilik aktları bankların təsərrüfatçılıq fəaliyyətində iştirak etməsinə bir sıra məhdudiyyətlər qoyur. Bu dediklərimizdən aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- qanunvericilik səviyyəsində istehsal, sığorta və ticarət fəaliyyəti ilə çalışmağın qadağan edilməsi;

- hər hansı müəssisə və təşkilatların kapitalında bankların icraçısı olaraq öz şəxsi vəsaitlərinin 25%-i ilə hədd qoyulmuşdur;

- hər hansı bir hüquqi şəxsin səhmlərinin əldə olunmasına olan qoyuluşların bank kapitalının 10%-i ilə məhdudlaşdırılması;

- əsasən kredit risklərinə qoyulmuş məhdudiyyətlər.¹⁰

Bir qayda olaraq, bankın öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulmuş investisiyalar – onun təşkilati səviyyəsinin daha mükəmməl hala gətirmək və maddi-texniki bazasının inkişafına olan qoyuluşlardır. Belə qoyuluşların hərəkət xətti bankın onların köməyi ilə hansı məsələləri həll olunmasını nəzərdə tutduğundan asılıdır. Deməli, investisiyalaşdırmanın səmtindən asılı olaraq, aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksək olmasını təmin edən investisiyalar. Bu investisiyalar bank fəaliyyətinin təşkilinin mükəmməlləşməsi, texniki təchizatın yaxşılaşması, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, heyətin tədqiqatı,

¹⁰ E.M.Sadıqov - Bank əməliyyatları dərş vəsaiti, Bakı 2010

təlimi və işləmələrin yerinə yetirilməsi hesabına bank xərclərinin mümkün qədər azaldılmasına şəraitin yaradılması;

➤ bankın bir sıra xidmətlərinin böyüdülməsi və diversifikasiyasına yönəldilmiş investisiyalar. Bu cür investisiyalar bank əməliyyatları çevrəsinin artırılması, resurs və müştəri bazasının genişləndirilməsi, yeni bank xidmətlərinin istehsalını reallaşdırmağa qadir olan yeni-yeni sahələrin yaradılmasını nəzərdə tutur;

➤ dövlətin tənzimləmə orqanlarının tələb və istəklərinə riayət edilməsi məcburiyyətinə malik olan investisiyalar.

Bankın ümumi olaraq inkişaf etdirilməsinə qoyulan investisiyaların səmərəli olmasına o vaxt nail olunur ki, bu investisiyalara çəkilən xərclər nəticəsində onun maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması, daha da yüksək reyting qazanması kateqoriyasına keçidi təmin olunsun. Belə ki, bankın kapital qoyuluşları zamanı bu planların işlənməsi gedişatında öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulan investisiyaların həcmnin və strukturunun müəyyən olunması dəqiq və tam texniki-iqtisadi hesablamalara söykənməlidir. Zəruri olaraq yüksək həcmdə investisiyaların qoyulması bankın gəlir bazasının azalmasına, likvidlikdə qeyri-tarazlığa və bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin azalmasına gətirib çıxarır.

Deməli, bank investisiyalarının forma və növlərinin ən vacib xarakteristikası olaraq onların vəsaitlərin qoyuluşunun bütün meyar (sehrli üçbucaq adlandırılan “gəlirlilik – risk – likvidlik) baxımından qiymətləndirilməsi təşkil edir. Bunlar, investisiyalasdırma məqsədlərinə və investisiya dəyərlərinəqarşı qoyulan tələblərin ziddiyyətliliyini əks etdirir.

Qoyuluş obyektlərinin investisiya keyfiyyətləri olan – likvidlik, gəlirlilik və risk arasında davamlı olaraq asılılıqlar mövcuddur. Bu hallar özünü orta şəkildə bir çox məlumatlarda göstərir. Bunlar öz ifadəsini bir qayda olaraq, gəlirlilik artdıqca qoyuluş riski artır və likvidlik azalır kimi tapır. Bu dediklərimizə əsasən tədqiqatçılar çeşidli aktivlərin investisiya keyfiyyətlərinin dəyişməsi şkalasını və matrisalarını tərtib edir. Belə ki, aktivlərin dəyərinin artması və yaxud tərəddüd etməsi, likvidlik perspektivləri, müddətləri üzrə qruplara ayrılmasıdır. Deməli, əsas olaraq investisiya

keyfiyyətlərinə uyğunluq baxımından bankların investisiya qoyulmuş obyektlərin xarakteristikası aşağıdakı cədvəl 2.2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.2 Bank investisiyalaşdırması obyektlərinin investisiya keyfiyyətlərinin xarakteristikası.

Qoyuluşların obyektləri	Gəlirlilik	Likvidlik	Risk
İnvestisiya kreditləri	+	-	+
Müddətli depozitlər	+-	-	-
Səhmlər	+-	+-	+
Pay, payçı iştirak	+-	+-	+
Fiksə edilmiş faiz stavkası ilə qiymətli kağızlar	+	+-	+-
Dövlət qiymətli kağızları	+-	+	-
Daşınmaz əmlak	+-	-	+
Qiymətli metal və daşlar	-	+-	-

Qeyd: “-” göstəricisi – mənfi, “+” göstəricisi – müsbət, “+-” göstəricisi isə şərti müsbət göstərici sayılır.

Bu əmsallar onu göstərir ki, prinsip olaraq eyni zamanda bütün meyarlara cavab verə bilən investisiya dəyəri yoxdur. Bu dediklərimizlə yanaşı, təcrübələrdə göstərilən hər hansı investisiya obyektində ümumi investisiya variantlarının paradoksal olaraq birləşmələri meydana gəlməsi mümkündür. Dediklərimizə misal

olaraq QKO-nu gətirmək olar. Uzun zaman ərzində, həm yüksək gəlirliliklə, həm də yüksək likvidlik və minimal risklə səciyyələnirdi.

Bunuda qeyd etmək lazımdır ki, cədvəl 1-də göstəricilər şərti xarakter daşımaqdadır. Belə istiqrazlar faiz müddətinin artığı zaman bağlama vaxtı başa çatmazdan əvvəl satılarsa, bu vaxt onların gəlirliliyi bütövlükdə mənfi ola bilər. Lakin səhmlərin kursunun yüksəlməsi zamanı gəlirin artmasının mümkünlüyünü nəzərə alsaq, bu vəziyyətdə qiymətləndirmə halı daha yüksək olmuş olar. Beləliklə, səhmlərin kursunun aşağı düşməsi zamanı gəlirin azalmasına və hətta bəzi itkilərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Digər hissədə olan pay və payçı iştiraka malik qoyuluşların gəlirliliyi investisiya obyektinin qoyuluşların məqsədindən və xarakterindən asılı olaraq müxtəlif olması mümkündür. Daşlara və qiymətli kağızlara olan qoyuluşlar ümumi gəliri təmin etmir, bu aktivlərin qiymətinin ölçüsü isə tərəddüd edir. Belə ki, daşınmaz əmlaka qoyulmuş investisiyalar həmin əmlakı gələcəkdə icarəyə vermək məqsədi ilə yerinə yetirildikdə, sabit gəlir mənbəyi kimi sayıla bilər. Bu dediklərimizdən ayrı olaraq, torpaq sahələrinin dəyəri həmin rayonda irimiqyaslı tikinti işləri görən, həmin sahələri öz ərazisinə birləşdirməyi planlayan təşkilatlar onların əldə olunmasına maraqlı olduğu zaman kəskin şəkildə arta bilər. Qoyuluş riski zamanət verənlə emitentin reputasiyası, investisiya obyektinin özünün xarakteristikası ilə, xüsusi qanunvericilik normaları ilə sıx bağlıdır. Lakin buna baxmayaraq, vəsaitləri paylara, payçı iştiraka, səhmlərə qoyarkən müəssisənin iflas etməsi nəticəsində onların itirilməsi riski istisna oluna bilməz.

Qiymətli metallar və daşlar mənfəətsiz aktivlər hesab olunur, ancaq böhran zamanında onların dəyərləri artır. Bir qayda olaraq, daşınmaz əmlak obyektlərinin təcili olaraq satılması uyğun olaraq qiymətdə endirimlər yaradır. İnvestisiya siyasətinin işlənilməsini və icra edilməsini bankların investisiya fəaliyyətinə təsir edən müxtəlif amillər nəzərə alınaraq, optimal investisiyalaşdırma formalarını seçməsinə nəzərdə tutur.

Bunlara uyğun olaraq, banklar öz investisiya siyasətini işləyərkən hər zaman investisiya layihələrinin riskini, maliyyə cazibədarlığını, iqtisadi səmərəliliyini, qısa,

orta və uzunmüddətli qoyuluşların optimal şəkildə uyğunlaşdırılmasını real qiymətləndirməlidirlər. Həmçinin, hal-hazırda olan investisiyalaşdırma sistemi ancaq bankın daxili işi deyil. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin başlıca prinsiplərinə uyğun olaraq, hər hansı nəzarət sisteminin tərkib hissəsini bankın operativ fəaliyyətinin, siyasətinin, burada kapitalların investisiyalaşdırılması və kreditlərin verilməsi ilə bağlı tətbiq edilən prosedurların, hətta investisiya və kredit portfelinin ümumi idarə olunmasının müstəqil yoxlanması təşkil edir. Beləliklə, banklar investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi ilə əlaqəli olaraq ən vacib tədbirləri dəqiq işləməli və formal şəkildə təsbit etməlidirlər. Daha doğrusu, söhbət əsaslandırılmış investisiya siyasətinin hazırlanmasından gedir.

2.3 Banklarla investisiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri.

Ümumilikdə bankların göstəriciləri artır, həmçinin investisiya fəaliyyətləri genişlənir. Lakin bu dediyimiz məsələnin bir tərəfidir. Bu halda belə bir sual oluna bilər ki, bankların özləri iqtisadi inkişaf potensialdan nə dərəcədə səmərəli istifadə edirlər? Yaxud da bankların investisiya fəaliyyəti ölkədəki iqtisadi inkişaf istiqamətləri tempi necədir? Deməli, bu sualların cavablandırılması üçün əhatəli təhlil və müqayisələrdən istifadəyə ehtiyac vardır. Belə ki, bu məsələlərə diqqət yetirmək əsasdır ki, bankların hansı göstəriciləri hansı mümkün makroiqtisadi göstəricilərlə müqayisə olunmalıdır. Bu cür müqayisələr üçün beynəlxalq maliyyə institutlarını, mərkəzi bankların metodologiyalarını istifadə etmək daha məqsədə uyğun sayılır. Bu cəhətdən sözü gedən istiqamətlərin uzlaşma səviyyəsinin müəyyənləşdirmək üçün ilkin olaraq bank aktivlərinin artım tempi ilə başlıca makroiqtisadi göstərici olan Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) artım tempinin müqayisəsi göstərilməlidir.

Belə ki, əhaliyə verilən kreditlərin həcmi, məhsul çeşidinin və borcalanların sayı müntəzəm şəkildə artır. Bu göstərici 2013-cü ildə əhalinin yetkinlik yaşına çatmış hər 1000 nəfərinə 1,244 ədəd, 2014-cü ildə də 1259, 2015-ci ilin isə birinci rübün sonuna 1273 ədəd əmanət və kredit hesabı olmuşdur.¹¹

Bir sözlə bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi, habelə əhalinin və korporativ sektorun banklara inamın artırılması məqsədi ilə AMB tərəfindən bank xidmətlərinin istehlakçı maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi üçün müəyyən nəzarət tədbirləri görülmüşdür. Maliyyənin maarifləndirilməsi mövzusunda AMB, dövlət qurumları və beynəlxalq təşkilatlar ilə birgə bir sıra silsilə tədbirləri davam etdirmişdir.

2014-cü ildə bank sektorunda təmərküzləşmənin azalması istiqamətində meyli davam etmişdir. Belə ki, aktivlərin tutumuna görə bankın aktivlərinin sektora əsasən aktivlərdə payı il ərzində 0,2f.b. azalaraq, 54,8% təşkil etmişdir. Deməli, kreditlərin

1. ¹¹ Колпакова, Галина Михайловна. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебное пособие для вузов / Г. М. Колпакова.— 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2014

tutumuna görə bankın kredit portfelinin sektoruna uyğun olaraq cəmi kreditlərdə payı 2009-cu illə müqayisədə 12 f.b. azalaraq 54% olmuşdur. Bu da kapitalın həcmi üzrə ilk beş bankın sektoruna uyğun olaraq məcmu kapitalda payı 1,9 f.b. azalaraq 45,8% olmuşdur.¹²

Bir qayda olaraq, təmərküzləşmənin qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədə çoxlu istifadə olunan HHİ bank sistemində aşağı səviyyədə təmərküzləşməni göstərir. Bankların sektora uyğun olaraq aktivlərdə, əmanətlərdə və kreditlərdə payı üzrə HHİ 1500-dən azdır və düşük səviyyədə təmərküzləşmiş bazarı tərənnüm edir. Uyğun olaraq, 2014-cü ilin yekunlarına görə aktivlərdə, əmanətlərdə və cəmi kreditlərdə payına görə HHİ uyğun olaraq 1406, 1356 və 1239 olmuşdur.

2014-cü ildə bankların öhdəlikləri 24% artaraq 01.01.2015-ci il tarixinə 21 023mln. manat olmuşdur.¹³

Bu 2015-ci il ərzində bankların qeyri-maliyyə korporativ əhalidən və müştərilərdən cəlb edilmiş vəsaitləri 25% artaraq 11 090 mln. manat olmuş və ümumi öhdəliklərin 53%-ni təşkil etmişdir. Bütün il ərzində əhalinin əmanətləri 11% artaraq 6.9 mlrd. manatı keçmiş, bank sektorunun öhdəliklərində payı isə ilin sonuna 33% təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində müddətli olan əmanətlər 585 mln. manat, tələbli əmanətlər isə bir qayda olaraq 116 mln. manat artmışdır. Deməli, milli valyutadakı əmanətlərin xarici valyutadakı əmanətlərlə müqayisədə daha sürətlə artması tendensiyası davam etmişdir. Buna görə də 2014-cü ildə manatla olan əmanətlər 13,4% artaraq bütün əmanətlərin 61%-ni təşkil etmişdir.¹⁴

Azərbaycanda bank sektorunun qeyri-rezident bank və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına cəlb olunmuş vəsaitləri 47% artaraq 4781 mln. manat səviyyəsində yüksəlmişdir. Keçən 2013-cü ildə isə bu növ vəsaitlər 44% artmış və 01.01.2014-cü il tarixinə 3259 mln. manat olmuşdur. Xaricdən cəlb olunmuş vəsaitlərin tutumu isə sektoruna görə aktivlərin 19%-ni təşkil edir.

¹². Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2014-cü il

¹³ www.cbar.az

¹⁴ www.cbar.az

Ümumiyyətlə, cari ilin əvvəlində meydana gəlmiş manatın məzənnəsinin korreksiyası haqqında əhali tərəfindən banklarda olan manat yığımlarının xarici valyuta olaraq, əsasən ABŞ dollarına konertasiyası nəticəsində ilk dəfə olaraq əhalinin manatla qoyduqları əmanətləri rüb ərzində 39% azalaraq, xarici valyutada qoyduqları əmanətləri isə əksinə 38% artmışdır. Belə ki, qeyri-maliyyə korporativ sahənin manatla depozitləri həmin ilin birinci rübü ərzində 23% azalaraq, xarici valyutada olan depozitləri isə 25% atmışdır. Deməli, bank sahəsinə uyğun olaraq bütün depozit və əmanətlərin strukturunda xarici valyutada, yəni ABŞ dollarında vəsaitlərin payı 70%-ə çatmışdır.

Bu sektor üzrə müəyyən aktivlərin strukturu Mərkəzi Bank tərəfindən aparılan makroprudensial siyasət, həmçinin manatın məzənnəsinin korreksiyası, makroiqtisadi çağırışlar və bu kimi digər amillərin təsirinə məruz qalmışdır.

Bir qayda olaraq, aktivlərin strukturunda kreditlərin dominant vəziyyəti qalsa da, onların payı azalmaqdadır. Bu sektor üzrə kreditlərin aktivlər üzərində payı 01.01.2015-ci il tarixinə 68% təşkil edir. 2014-cü il müddətində isə aktivlərdə kreditlərin payının 2 f.b. azalması, investisiyaların və likvid olan aktivlərin payının uyğun olaraq 1 f.b. artması fonunda meydana gəlmişdir. Bu 2015-ci ilin birinci rübündə kreditlərin aktivlərdə payının azalması prosesi davam etmişdir. Buna görə də, 01.04.2015-ci il tarixinə portfelin aktivlərdə olan payı 66% kimi təşkil etmişdir.¹⁵

Sektordakı kredit portfeli 2014-cü il müddətində 21,2% artaraq həmin dövrün sonuna 17 175 mln. manat təşkil etmişdir. Bu kreditlərin artımı əsas olaraq sistem əhəmiyyətli banklar tərəfindən baş vermişdir. Bununla əlaqədar olaraq, keçən il kredit portfelinin artmasına sistem əhəmiyyətli bankların xeyri 8,3 f.b. olmuşdur. Həmin ilin birinci rübündə kredit portfeli nominal şəkildə 11,3% artaraq 20.6 mlrd. manata gəlib çatmışdır. Belə ki, məzənnənin fərqi nəzərə alınmadan portfelin real tutumu rüb ərzində dəyişməmişdir.

Əsasən manatla kreditləşmənin çoxalması kredit portfelinin strukturunda payının daha da artmasına səbəb olmuşdur. Deməli, xarici valyutada olan kreditlərin

¹⁵ Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2014-cü il

bütün portfeldə xüsusi çəkisi 2009-2014-cü illər müddətində 42%-dən 27%-dək azalması görünmüşdür. Buna baxmayaraq, həmin ilin birinci rübündən banklar açıq valyuta vəziyyətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə kredit portfelinə olan valyuta strukturunu dəyişməsinə başlamışlar. Bunlara əsasən də rüb ərzində xarici valyutada kreditlər 27,4% artaraq, portfeldə payı isə 14 f.b. artaraq 41%-ə çatmışdır.

Keçən 2014-cü il və həmin ilin birinci rübü ərzində kredit portfelinin sahəvi strukturunda vacib dəyişikliklər müşahidə edilməmişdir. Ümumilikdə ev təsərrüfatlarına verilən kreditlərin ümumi portfeldə olan payı yüksək olaraq qalır. Həmçinin, bankların hüquqi şəxslərə verdiyi kreditlərin həcmi dəyişir, habelə istehsal sahələrinin kreditləşməsinə maraq olduqca artır. Bu zaman, 2010-cu ildən etibarən ticarət və xidmət sahələrinə verilən kreditlərin həcmi 24,1%-dən 2014-cü ilin sonuna 14,5%-dək azalmış, əmlak, inşaat, istehsal və sənaye sektorlarına uyğun olaraq verilən kreditlərin payı isə artmışdır.

Mərkəzi Bankın bir sıra banklar arasında apardığı sorğulara görə iqtisadi subyektlərin bank kreditlərinə olan tələbi gələcəkdə də yüksək olaraq qalacaqdır. Bununla belə, hal-hazırkı və gələcək illərdə kredit portfelinin strukturunun və dinamikasının ənənəvi amilləri olan biznes tsikli və mövsümi amillərlə yanaşı, AMB-nin prudensial tələbləri olan kreditlərin anderraytinqi və normativ tələblər təsir edəcəkdir. Bir çox bankların kapitalının minimal məbləğinə uyğun AMB-nin tələblərinin möhkəmləndirilməsi kapitalın artım tempinin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə də, AMB-nin verdiyi qərara əsasən 01.01.2015-ci il tarixinə olan bankların ümumi kapitalı 50 mln. manatdan az olmaması lazımdır.

Nəticəyə əsasən bank sahəsinin kapitalı 2014-cü il müddətində 25% artaraq 4269mln. manata çatmışdır. Həmin proses cari ilin birinci rübündə davam edə bilmişdir: ilin başından bu sahə üzrə kapital 4% artmışdır. Habelə, rüb müddətində kapitalın dinamikasına həmin ilin gəliri məhdudlaşdırıcı təsir etmişdir.

Bank sahəsində məcmu kapitalın artması kapitallaşmanın nisbi göstəricilərinə olan yüksəlmə ilə müşahidə olunmuşdur. Buna əsasən, 2014-cü ildə kapital adekvatlığı əmsalı 1,1 f.b., leverec əmsalı isə 0,7 f.b. artaraq 01.04.2015-ci il tarixinə

uyğun olaraq 19,2% və 12,1% kimi olmuşdur. Sistem əsaslı banklar üzrə kapital adekvatlığı əmsalı 2014-cü ilin axırında bu sahə üzrə nəzərdə tutulmuş orta göstəricidən bir qədər aşağı, yəni 17,5% olmuşdur. Başqa banklar üzrə isə kapital adekvatlığı göstəricisi 30,7% olaraq bank sahəsinin orta göstəricisindən daha yüksək olmuşdur.¹⁶

Banklarda əsasən kapitalın artım strukturu 2014-cü il müddətində öncəki illərlə müqayisədə çoxda əhəmiyyətli şəkildə dəyişməmişdir. Bir qayda olaraq, kapital artımının başlıca mənbəyi səhmdar kapitalı olmuşdur ki, buda məcmu kapital artımında yeri 22%-dir. Mənfəətin, yəni cari ilin mənfəəti və bölüşdürülməmiş xalis mənfəət artımında yeri 2013-cü illə müqayisədə 2,1 f.b. azalaraq 4,6% olmuşdur. Bu qeyd olunanlar kapitalın bütöv keyfiyyətinin yaxşılaşması, hətta bankların risklərə qarşı davamlılığın və dayanıqlılığının artırılması istiqamətində AMB-nin söylərini təsdiqləmişdir. Nəzərdə tutulan ilin birinci rübündə kapitalın artımı, həmçinin nizamnamə kapitalı və digər vəsaitlərin hesabına təmin olunmuşdur. Buna görə də bölüşdürülməmiş mənfəətin töhvəsi çox cüzi olmuşdur.

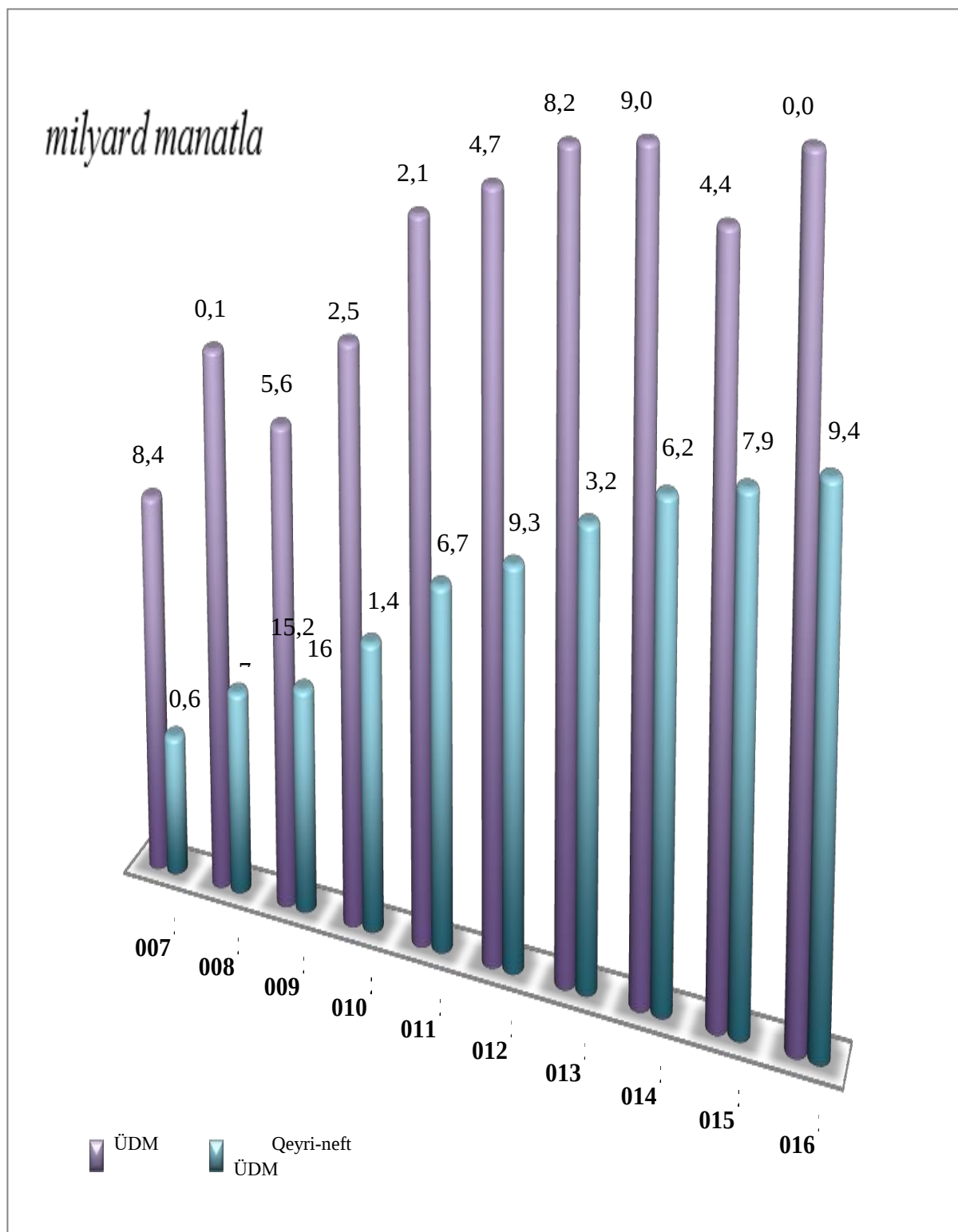
Nəticə etibarilə bank sektoru kapitalının strukturunda yüksək keyfiyyətli birinci dərəcəli kapitalın payı 2014-cü ilin axırına 80% təşkil edərək, ikinci dərəcəli kapitalın birinci dərəcəli kapitalla olan məbləği isə müəyyən qədər azalaraq 20% olmuşdur.

2016-cı ildə ərzində ölkədəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisə, təşkilatlar və fərdi sahibkarlar tərəfindən **60,0 milyard manatlıq** və yaxud əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətə **3,8 faiz** az ÜDM istehsal edilmişdir. Bu azalmanın əsas səbəbi kimi tikinti sektorunda istehsalın keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə **27,6 faizə qədər** azalması olmuşdur. Bu dövr ərzində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər **5,4 faiz** azalmış olsa da, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi son 5 ildə **53,5 faizdən 65,7 faizə qədər** yüksəlmişdir. Müvafiq olaraq ÜDM-in **34,3 faizi** neft-qaz istehsalı həmçinin emalı sahələrinin payına düşmüş və əvvəlkilərlə nisbətə sabit qalmışdır.

¹⁶ Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2014

ÜDM-in əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi isə **6 223,8 manata** bərabər olmuşdur. Bu göstərici 2015-ci illə müqayisə edildikdə **520,1 manat** və ya **9,1 faiz** artmışdır.

Qrafik 6. 2007-2016-cı illər ərzində ÜDM-in və qeyri-neft ÜDM-nin dinamikası (son 10 il)

Ümumi olaraq kapitalın formalaşdırılmasında səhmdar kapitalına üstünlüyün verilməsi qlobal bankçılıqda maliyyə dayanıqlığının artırılması, nəzarətin təkmilləşdirilməsi üzrə son zamanlarda müşahidə edilən tendensiyalara uyğun gəlir.

Əsasən 2012-2014-cü illərdə risklə ölçülən aktivlərin artımı kapitalın artımı dəstəklənmişdi. Bu müddət ərzində risklə ölçülən aktivlərin orta illik artım tempi 20,1% olaraq, həmçinin kapitalın orta illik artım tempi isə yüksələrək 31,2% təşkil etmişdir. Həmin ilin birinci rübündə isə bu tendensiya dəyişərək, rüb ərzində risklə müqayisə olunduqda daha sürətlə artmışdır.

Bütöv bir şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, bir çox təzyiqlərin artmasına baxmayaraq Azərbaycanın bank sektorunun kapitallaşması zamanı həm potensial risklərin absorbsiyası cəhətdən, həm də beynəlxalq müqayisədə kifayət səviyyədədir.

Azərbaycan Respublikasında hökumətin bank sistemi ilə əlaqəli fəaliyyət strategiyası öz əksini aşağıdakı istiqamətlərdə tapmışdır:

- bank sistemində maliyyə və vasitəçilik funksiyasının səmərəliliyinə nail olunması istiqamətində müəyyən səylər daha da gücləndiriləcəkdir. Buna görə də bank sektorunun sərbəst pul vəsaitlərini özünə cəlb etməklə onların investisiya və kredit formasında iqtisadiyyata transformasiya olunması artırılacaq, həmçinin bank sistemində sağlam şəkildə rəqabət mühiti təmin ediləcək, əhali və o cümlədən iqtisadi agentlər, hətta regionlar geniş çeşidli və keyfiyyətli bank xidmətləri ilə bütünlüklə təmin ediləcəkdir;

- qeyri-neft sektorunun davamlı şəkildə inkişafı hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyasının mümkün qədər təmin edilməsində, regional inkişafın daha da sürətləndirilməsində, o cümlədən sahibkarlıq təşəbbüsünün genişləndirilməsində və bu nəticədə yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınmasında bank sisteminin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artırılacaqdır;

- banklarda mövcud olan kredit və investisiya imkanları artırılacaq, həmçinin də bank xidmətləri bazarında bərabər hüquqlu rəqabətin yaradılmasına nail olunacaqdır;

- investisiyaların inkişafına və istehsalın stimullaşdırılmasına yönələn yeni bank məhsullarının inkişafının həvəsləndirilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir;

- iqtisadi fəaliyyət göstərən şəxslərin və əhəlinin elektron ödəniş sistemlərindən fəal istifadə olunması, ödəniş sistemlərinin daha yüksək inkişaf etdirilməsi, dövriyyədəki nağd pul vəsaitlərinin nağdsız dövriyyə ilə əvəz olunması yönündə işlər davam etdiriləcəkdir;

- bank sisteminin gələcəkdəki inkişafının başlıca məqsədlərini bank sisteminin maliyyə aləti funksiyasının səmərəliliyinin artırılması, bank kreditorlarının və əmanətçilərinin maraqlarının müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi, hətta kredit təşkilatlarının çirkli pulların yuyulmasında köməkçi kimi istifadə olunmasının qarşısının alınması həyata keçiriləcəkdir;

Bütün bu dediklərimizlə yanaşı Azərbaycanın Respublikasının bank sisteminin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənlanmışdır:

- bank sisteminin kapitallaşdırılması prosesinin davam etdirilməsi;
- regionların və əhəlinin bank xidmətlərinə keçid imkanlarının genişləndirilməsi;
- mümkün korporativ quruculuğun tamamlandırılması və idarəetmənin inkişaf etdirilməsi;
- maliyyə vasitələrinin genişləndirilməsi;
- ödəniş sistemlərinin gücləndirilməsi və sürətləndirilməsi.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz bütün bank sisteminə aid olan istiqamətlərdir, həmçinin bundan əvvəldə göstərdiyimiz kimi hökumət tərəfindən müəyyən edilmişdir. Buna baxmayaraq hər hansı bir bankın da ayrı-ayrılıqda özünün təkmilləşmə prioritetləri olmalı və bunlar onun strategiyasında öz yerini tapmalıdır. Düşüncəmizə görə, bankların fəaliyyətinin iqtisadi inkişafı ilə uyğunlaşdırılması üçün müəyyən prioritetlər aşağıdakılar kimi olmalıdır:

- bir sıra kredit portfelinin diversifikasiyasının iqtisadi inkişafı ilə əlaqəli milli iqtisadiyyatın strukturunda yaranan dəyişikliklərə uyğunlaşdırılması;

- bankın bütün kapitalının məcmu bank sistemindəki xüsusi çəkisini artırmaq və qoruyub saxlamaq;
- qiymətli kağızlar bazarında işlərin intensivləşdirilməsi;
- risklərin idarəedilməsi və likvidliyin yüksəldilməsi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi;
- kadr potensialının çoxaldılması;
- iqtisadi və texnoloji innovasiyaların tətbiqinin reallaşdırılması.

Ümumi olaraq bankların kredit siyasətində beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi ideyavericilik və təşəbbüskarlıq məsələlərinə qarşı xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hənsi ki, hal-hazırda ölkəmizdə banklar iqtisadi subyektlərin, sahibkarların təkliflərini nəzərdən keçirir və onların faktiki olaraq fəaliyyət göstərdikləri istiqamətə doğru kredit xətləri açırlar. Ancaq realda bank özü iqtisadi inkişaf proseslərini, iqtisadiyyatı öyrənməli, habelə müştərilərinə istehsal və yaxud xidmət sahəsinə aid olan yeni biznesideyaları verməli və onu kreditləşdirəcəyini bildirməlidir. Deməli, yalnız belə olan vəziyyətdə banklar kredit bazarında tutduğu mövqeyini gücləndirə, payını mümkün qədər artırma və rəqibləri ilə rəqabətdə kifayət qədər üstünlük qazana bilər.

III FƏSİL. BANKLARIN MALİYYƏ BAZARINDAKI FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1 İnvestisiya əməliyyatlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının yetəri qədər işçi qüvvəsi var və buna görə də investorları ixtisaslı və ucuz işçi qüvvəsi ilə təmin etməyə şərait yaradır. Əlbətdəki, həmin bu amil investisiya layihələrinin xərclərini müəyyən dərəcədə azaldır. Bundan başqa, ölkəmizin Avropanın və Asiyanın qovuşduğu yerdə yerləşməsi, regionda nisbi sabitliyin saxlanılması, ərazisindən tranzit nəqliyyat yollarının keçməsi və başqa bu kimi amillər yerinə yetirilən layihələrin riskliliyini aşağı salır. Bütün bu bəhs olunanları diqqətə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, əsasən 1995-ci ildən başlayaraq bütün maliyyə vəsaitləri hesabına ölkəmizə qoyulan investisiyaların tutumu postsovet zamanından daha yüksək tərzdə çoxalmağa başlamışdır.

Bir qayda olaraq, əsasən investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzim olunması informasiya olunan iqtisadiyyatın vacib şərtlərindəndir. Kapitalların beynəlxalq hərəkətinə münasibətdə dünya ölkələri ayrı-ayrı siyasət yeridirlər. Ölkələrin əksəriyyəti yöndə liberal siyasət yürütdüyü vəziyyətdə onları ancaq bəziləri məhdudlaşdırmağa yönələn tədbirlər görürlər. İnvestisiyanın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında müəyyən inkaredilməz əhəmiyyətinin olmasına baxmayaraq, Yaponiya, Kanada və Qərbi Avropanın inkişaf etmiş bəzi ölkələri milli iqtisadi mexanizmə nəzarət edən sükanı itirməkdən qorxaraq, öz ərazisi daxilində xarici investisiyaların önünü kəsməyə çalışırlar. Belə məhdudiyyətlərə kapitalın qoyulma sahəsinə gətirilən avadanlığın növünə, texnologiyaya, mənfəətin köçürülmə payına, xarici kapitalın yerlərdəki payına və s. qoyulan tələbləri aid etmək olar.

Bir sıra iqtisadçılar birbaşa xarici kapital qoya bilən TMK-in yaratdıqları müəssisələrin idarə edilməsini özlərində saxladıqlarına görə ehtiyatlı olmalıdırlar ki, həmin iqtisadçılar aparıcı iqtisadi sahələri əllərinə keçirərək tam iqtisadiyyatı öz nəzarətləri altına almağı bacarırlar. Buna səbəb olaraq ölkə müstəqil şəkildə xarici ticarət və maliyyə-kredit siyasətini yürütmək imkanından məhrum ola bilər. Bu

vəziyyətdə, həmçinin siyasi təşkilatlar belə xarici kapitalın təsirinə düşə bilər. Deyilənlərdən belə çıxır ki, bəzi tədqiqatçılar düşünürlər ki, müəyyən xarici investisiyaların ölkəyə həddindən artıq çox cəlb olunması mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Dövlət əsasən vergi yükünün aşağı salınmasından, sürətləndirilmiş amortizasiya siyasətindən, aşağı faiz dərəcəli kreditlərin verilməsini təşkil etməklə, habelə müəssisələrin investisiya layihələrinə dövlət təminatını verməklə və s. bu kimi tədbirləri yerinə yetirməklə birbaşa xarici investisiyalara olan asılılığı azaldır və başqa sahələrin inkişafına zəmin yaradır. Bu zaman əsaslandırılmış daxili investisiya potensialından və struktur siyasətindən istifadə etməklə çevik manevrlər etmək vacibdir.

Ümumi investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi zamanı ən vacib məsələlərdən biri odur ki, onun səmərəliliyinin müəyyən edilməsidir. Bu son illərə kimi kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinə “istehsal” nöqtəyi-nəzərindən yanaşıldı və bu halda investorlar tərəfindən qarşıya qoyulan tələblərə, heç də hər zaman cavab verə bilmirdi. İlk növbədə ona görə ki, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi statistik metodla müəyyən edilir. Belə ki, bu halda investor üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan zaman amili nəzərə alınmırdı. İkincisi isə, haqqında danışılan mövzuda istifadə edilən dəyərlər investisiyanın, daha doğrusu istehsal səmərəliliyinin ortaya çıxarılmasına istiqamətləndirilir və deməli, investisiya fəallığının artması nəticəsində maya dəyərinin aşağı salınması, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və s. bu kimi amillər önə çıxdığından ümumi maliyyə səmərəliliyi çoxu vaxt arxa plana keçirdi. Beləliklə, bir çox səbəblər sayəsində layihənin maliyyə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində, layihənin həyata keçirilməsində baş verən pul axınının uçotunun üstün olmasına əsaslanan “dinamik” metoddan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Səmərəliliyin müəyyən edilməsində istifadə edilən dinamik olan metodların bütün sxemi prinsipə eyni sayılır və layihənin reallaşdırılması zamanı meydana gələn xərclərin və gəlirlərin və həmçinin müəyyən edilmiş dərəcədə uçota alınan investisiya xərcləri ilə pul axınının saldosunun qarşılaşdırılmasına əsaslanır.

Bu deyilənləri başa düşmək çətin deyildir ki, bu cür yanaşmalar ehtimallı kəmiyyətlərdən istifadə olunmasını tələb edir və təcrübədə onların lazımı dəqiqliklə həyata keçirilməsi bir xeyli çətinlik törədir. Bu çətinliklər ümumilikdə iki səbəblə şərtlənir. İlkin olaraq qeyd edək ki, yalnız ilkin kapital qoyuluşunun tutumunun deyil, həm də layihənin gedişatı zamanı gələcəkdə meydana çıxacaq xərclərin və daxilolmaların yerli-yerində qiymətləndirilməsi tələb olunur. İkinci olaraq isə, dinamik metodla hesablanan pul axınının qiymətləndirilməsindən ötrü valyuta məzənnəsinin sabit olması başlıca şərt kimi qəbul olunur. Təcrübədə başlıca şərt qiymətlərinin yoxlanılmasının hesablamalarda xarici valyutanın istifadə olunması ilə reallaşdırılır. İkinci hal isə investisiya planının xarici investorlarla bir yerdə reallaşdırılması anı daha məqsədəuyğundur. Bu haqda bəhs edilən yanaşmalar heç də hər zaman bütün əsas meyarlar cəhətdən mükəmməl olmur. Ona görə ki, ilk yanaşmada qiymətlərin dəyişilməsi güman edilərək diqqətdən kənarda qalır, ikincisə isə milli və xarici valyutanın qarşılıqlı nisbətində olan dəyişikliklər və bu kimi başqa amillər sondakı nəticəyə təsirsiz qalmır.

Bunlarla əlaqəli olaraq belə bir tərzdə sual ortaya çıxır: istehsala olan investisiyaların təhlilində dinamik metoddan istifadə məqsədəuyğundurmu? axı qeyri-müəyyənlik vəziyyətində hesablamalardan götürülmüş nəticələr reallıqdan kənar ola bilər. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda səmərəliliyin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə tətbiq edilən çoxlu sayda dinamik metodlar gözlənilən gəlirin tutumunun ideal proqnozunu əks eləmir, hərçənd ki nəzərdən keçirilən layihələrin səmərəliliyi müəyyən nöqteyi-nəzərdən tutuşdurulmasını təmin edir. Belə ki, investisiyanın səmərəliliyinin müəyyən edilməsində tətbiq edilən dinamik metodların mütəmadi olaraq yayılması və təkmilləşdirilməsi onların investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində istifadə olunması imkanlarının reallığına əsaslanır.

Nəhayət ki, doğru olan qərarların qəbul olunması ehtimalını yüksəldən, hətta son nəticəyə doğru olmayan proqnozların təsirini minimallaşdırmağa imkan verən, maliyyə hesabatlarında investisiya qoyuluşunun qiymətləndirilməsi təhlili və qeyri-

müəyyənliyin hesablanması metodunun tətbiqinin nəticəsinin dəqiqliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır və əsaslandırılması imkanlarını genişləndirir.

İnvestisiyada qəbul olunan qərarların diqqət mərkəzində olması vacib sayılan əsas məsələ, təklif edilmiş investisiyanın həcmi ilə gələcəkdə geri qayıdacaq pul yığımının həcmi arasındakı fərqin müəyyən olunmasıdır. Bu müqayisə edilən göstəricilər əsasən zaman etibarilə müxtəlif olmasına baxmayaraq, burada nəzərdə tutulan əsas məsələ onların müqayisə edilə bilməsi faktıdır. Deməli, müqayisə predmeti kimi isə, investisiyanın həcmi və pul daxilolmalarının dinamikası, müxtəlif vəziyyətlərdə inflyasiyanın səviyyəsi, analitiklərin ixtisas səviyyəsi, proqnozlaşdırmanın səviyyəsi və s. götürülə bilər.

İnvestisiyada iqtisadi səmərəlilik dedikdə, məhdud sayda olan resurslardan maksimum ola biləcək nemətlərin, qazancın ələ alınması başa düşülür. Bir sıra alimlər müasir dövrdəki iqtisadi nəzəriyyənin predmetini resursların tələbatın sonsuzluğu və məhdudiyyəti şəraitində gəliri maksimumlaşdırmaq məqsədilə insan və təsərrüfat subyektinin davranışı fəaliyyəti kimi qiymətləndirirlər. Ancaq fikrimizcə, investisiya resurslarının səmərəliliyinə yalnız maddi nemətlərin ən çox istehsalı və yaxud gəlirin maksimumlaşdırılması kimi baxılması doğru deyildir. Əsasən investisiya nemətlərindən istifadə olunması iqtisadi sistemdə yalnız maddi nemət bolluğu deyil, həmçinin də insanların optimal olan məşğulluğunun təmin olunması, onların həyat səviyyəsinin yüksək səviyyədə artırılması məqsədlərinə də xidmət göstərir.

Bir sıra sosialist iqtisadi sisteminin normativ-hüquqi aktlarında təkcə istehsal təyinatlı olan kapital yatırımlarının iqtisadi səmərəlilik səviyyəsinin müəyyən olunması nəzərdə tutulur. Bu da özünü o dövr ərzində milli gəlirin maddi istehsal sahəsində yaranması konsepsiyasından irəli gəlirdi. Bazar sistemindəki müxtəlif metodologiyaya uyğun olaraq ölkənin milli gəlirinin xidmət və istehsal sahələrində, o cümlədən iqtisadiyyatın ümumi sahələrində formalaşması konsepsiyası qəbul olunmuşdur. Bu baxımdan da iqtisadi sektorların fəaliyyətinin nəticəsi milli gəlirdə və həmçinin ümumi daxili məhsulda çoxu vaxt öz əksini tapır. Əsasən buna görə də,

bazar sistemində ümumi sahələrin inkişafına yönəldilmiş kapital qoyuluşlarının həcmi kimi iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin hesablanmalarında iştirak etməlidir. Buna baxmayaraq hal-hazırda da bəzi müəlliflər istehsal təyinatlı sayılan investisiyaların əsasında iqtisadi səmərəlilik göstəricisi əsasında hesablamalar aparırlar ki, bunu da tam doğru hesab etmək olmaz. Əsas kapitalın amortizasiya olunması ümumi daxili məhsulun tərkibinə daxil olduğu üçün bir sıra alimlər düşünürlər ki, iqtisadi fəaliyyətin nəsticəsi olan xalis milli gəliri daha dəqiq şəkildə əks etdirir.

Deməli, investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini hesablayarkən “ümumi milli gəlir” göstəricisindən istifadə edilməsi düzgündür. Belə ki, bu göstərici özündə mülkiyyətdən gəlirləri və ümumi daxili məhsulu əks etdirir. Bir sıra sərəncamlarda qalan milli gəlirə cari transfertlər olduqca əhəmiyyətli şəkildə təsir edə bilirlər. Bu cari transfertlər elə əməliyyatlara deyilir ki, bu əməliyyatlar zamanı bir institusional sektor digər bir institusional sektora qarşılığında heç nə istəmədən pul vəsaiti, əmtəə və yaxud da xidmət təqdim edir. Bu vəsaitlər pul və yaxud natura kimi verilə bilirlər. Bir qayda olaraq, cari olan transfertlərin çoxalmasının və ya azalmasının investisiya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Buna səbəb olaraq “sərəncamda qalan milli gəlir” göstəricisi investisiyaların ölkədə ki iqtisadi səmərəliliyi müəyyən etmək məqsədilə istifadə edilməsi obyektiv hesab edilmir. “Sərəncamda qalan xalis milli gəlir” – də müəyyən edilmiş olaraq əsas fondların istehlakı burada əks olunmur. Lakin buna baxmayaraq, beynəlxalq standartlar çərçivəsində istehlak təsərrüfat subyektlərinin gəliri hesab olunaraq, həmçinin özündə vergitutma bazası kimi bilinən ümumi mənfəətin tərkibinə daxildir. Ümumilikdə bu dediklərimizi nəzərə alaraq belə deyə bilərik ki, investisiyanın iqtisadi səmərəliliyinin təyin olunması yönündən daha düzgün göstərici ümumi milli gəlir göstəricisidir. Bir sıra mütəxəssislər güman edirlər ki, çox sayda investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini xalis milli gəlirə üzrə hesablayan əmsal doğru əks etdirmir. Bizim düşüncəmizlə, əsasən bütövlükdə ölkə üzrə ümumi milli gəlir və ümumi daxili məhsul, iqtisadi sahələrə görə əlavə dəyər və mənfəət göstəriciləri investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini daha bir obyektiv xarakterizə edir.

ona görə ki, müasir dövrdə ölkə üzrə iqtisadi fəaliyyətin axırncı nəticədə başlıca məqsədi həm gəliri, həm də işçilərin maaşını yüksəltməkdir. ÜDM göstəricisi bir qayda olaraq mülkiyyətdən verilən və mülkiyyətdən alınan gəlirləri özündə əks etdirmir. Ancaq ölkədə mülkiyyətin yaradılması əsas olaraq investisiyalarla bağlıdır.

Yuxarıda bəhs edilənləri nəzərə alaraq, müəyyən olunan tədqiqatlarda investisiyaların iqtisadi səmərəlilik əmsalı aşağıdakı bu göstəricilər üzrə hesablanmışdır:

- ümumi milli gəlir;
- balans mənfəəti;
- istehsal üsulu ilə hesablanan ümumi daxili məhsul.

Bunlara görə investisiyaların iqtisadi səmərəliliyinin makrosəviyyədə qiymətləndirilməsi göstəriciləri və metodikası ümumi mikrosəviyyədən fərqlənir. Deməli, beynəlxalq olan standartlara görə mikrosəviyyədə investisiyaların mütləq sayılan iqtisadi səmərəsi investisiya yatırımlarının hər bir manatına düşə bilən xalis mənfəətin məbləği ilə müəyyən olunur.

3.2 Bankların maliyyə bazarındakı investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Bankların bir sıra aktivləri müəyyən rəhbər prinsiplərə uyğunlaşdırılaraq bölünür. Hansı ki, bu prinsiplər bankın investisiya siyasətində daha vacib rol oynamaqla bir sıra formalara bölünür.

Likvidlik bankın balansının kontekstində əsaslı şərtlərlə şərtləndirilir. Yəni ki, banklar öz investisiya portfellərini formalaşdırmazdan qabaq onlar ilk əvvəl kapitallarını əsas və əlavə kapitallarını kimi müəyyən edirlər. Belə ki, bu müəyyənləşmə onların gələcəkdə qoya biləcəkləri yatırımları özlərinin rentabelliyyindən aslı şəkildə formalaşdırır.

Bəzi hallarda banklar ödəmə qabiliyyətinə malik olduğundan onlar investisiya yatırımları haqda istənilən bir addımları atmağa istəkli olurlar, bunun başlıca səbəbləri isə əllərindəki bütün vəsaitləri dövriyyəyə buraxıldığı zaman qarşılaşacaqları bir sıra problemləri hansı yolla həll edəcəkləri məsələsidir. Buna görə də, banklar üçün bu məsələlər hələdə qorxulu bir situasiya kimi qalmaqdadır.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, yüksək likvidliyə malik banklar kənardan cəlb olunmuş vəsaitlərə bir o qədər də maraq göstərmirlər, buna səbəb kimi isə bazarda çoxlu lazımı mövqelərinin tutması ilə izah edirlər.

Ödəmə qabiliyyətli banklar və yaxud aşağı likvidli banklar kənardan vəsait cəlb etməyə daha çox maraq göstərirlər, bunlara misal kimi öz səhmlərinə akkreditivlər cəlb etməklə, səhm buraxmaqla, depozitlər cəlb etməklə və yaxud da dünya banklarından iri miqyaslı ancaq aşağı faizli kreditləri cəlb etməklə öz vəsaitlərini formalaşdırırlar. Ancaq buna baxmayaraq, risklər bazarı tam olaraq araşdırılmamış bu tərzdə risklərə girməklə investisiya itkilərini çoxalda bilirlər. Belə bir halda daha iri banklar bazara tam şəkildə daxil olduqdan sonra lazımı görünüşü əldə etdikdən sonra belə riskləri qəbullanmağa hazır olurlar və bu kimi iri investisiyalar cəlb olunmqla özlərinin xüsusi investisiyalarını formalaşdırmış olurlar.

Bu məlum olan bir faktdır ki, bank əhaliyə aid olan fondlar ilə məşğul olur. Banklar hər zaman kifayət qədər əmanətçilərin tələblərini yerinə yetirmək üçün müəyyən məbləğdə pula sahib olmalıdırlar. Balansın aktiv hissəsində olan vəsaitlər ən likvid vəsait şəklində olmaqla yuxarıdan aşağıya doğru xronometraj üsuli ilə düzülür. Likvidlik haqda danışdıqda isə qısa dövr müddətində nəğd pula çevrilməsi kimi nəzərdə tutulur.

Bir çox hallarda banklar investisiya əməliyyatları həyata keçirmək istədikləri zaman özlərinin likvid aktivlərinin bazar dəyərləndirməsini yerinə yetirirlər, daha sonra sərmayəni hansı tipdə subyektə qoymaq haqqında fikirləşirlər.

Əsasən pul bankın ən az gəlirli aktivləri olduğu üçün bir yandan nağd pul şəklində bütün aktivlərin saxlanılmasının heç bir mənası yoxdur. Buna görə də bank gəlir əldə etməlidir.

Bankın əsasən gəlirlərinin böyük bir hissəsi ilkin ödənişlərə və kreditlərə maraq yolu ilə çoxalır. Bank təhlükəsizlik prinsiplərini nəzərə alaraq, ehtiyatsızlıq edərək öz vəsaitlərini investisiya qoymağı risk etməməlidir. Belə ki, bank tərəfindən verilən investisiyalar və kreditlər layiqincə təmin olunmalıdır. Bu səbəblə, bank hər zaman borc alanın təhlükəsizliyini təmin etməlidir.

Bank özü üçün adekvatlığı və daimi qayıdışı, həmçinin bu istiqamətdə öz vəsaitlərini təmin etmək məqsədilə müəyyən tədbirlər görməlidir. Bir haldakı bank qiymətli kağızların çeşidli növləri üzrə öz vəsaitlərini sərmayə qoyurlarsa və yaxud müxtəlif müəssisələrə və müəyyən məqsədlərə verilmiş kreditlər və avanslar təklif edərsə, bu zaman gəlirlərin mütəmadi axını onun özü üçün investisiya problemləri yarada bilər.

Bir qayda olaraq, banklar investisiya yatırımlarını reallaşdırmaq üçün yüksək miqdarda vəsaitə ehtiyac duyduqlarına görə onlar öz səhmlərini dövriyyəyə buraxaraq kənardan müəyyən vəsait cəlb etmiş olurlar ki, bunlar da onların gələcəkdə formalaşmasına təkan vermiş hesab olunur.

Əsasən investisiyaların vergidən azad edilməsinin prinsipləri dedikdə, bankın investisiya siyasəti bu investisiyaların vergidən azad edilməsi prinsiplərinə əsaslanır.

Buna görə də bank gəlir və başqa vergilərdən azad olunan həmin dövlət qiymətli kağızlara yatırım qoymalıdır. Həmin siyasət bankın öz gəlirini yüksəltməyə kömək edəcəkdir. Bank investisiyasının gəlirlilik və likvidlik arasında olan xüsusi çəkisi bankın investisiya siyasətinə təsir göstərən müxtəlif prinsiplər şəklində əhəmiyyətli dərəcədə əsas amil hesab olunur. Bu kimi mübahisələri araşdırmaq və öyrənmək bank investorlarının da olduqca maraqlıdır. Reallığa əsasən, bir haldakı bank likvidliyə önəm verirsə, bu zaman asanlıqla əmanətçilərin tələbləri ilə qarşılaşacağı məlumdur. Bank adekvat əmanətçilərin qarşıya qoyduqları tələblərini ödəmək üçün yüksəkməbləgdə pula sahib olmalıdır.

Bu bir reallıqdır ki, uğurlu olan bir bank biznesi əmanətçilərin düşüncəsində inamın yaranmasını nəzərdə tutur. Buna baxmayaraq, qeyd edə bilərik ki, əmanətlərin qəbulu bankın tək olan bir funksiyası deyildir.

Bir məsələnidə unutmamalıyıq ki, bir sıra banklar investisiyalarını artırmaq üçün yürütdükləri siyasət zamanı öz xeyrini itirməsədə tam əldə etməyədə bilər. Bu vəziyyətdə isə banklar gözlənilməz zərərlərlə qarşı-qarşıya qala bilər. Bu kimi zərərlərin yarada biləcəyi uyğunsuzluqlar isə çox uzun zaman yaddaşlarda qala biləcək durğunluq vəziyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Bir halda ki bank likvid vəsaitlərini uzun müddət dövriyyəyə buraxmayıb yığıb saxlayarsa o zaman sərmayəçilərin əllərində olan vəsait ölü kapital hesab ediləcəkdir. Hərçənd ki, əgər bu vəsaitlərin yüksək bir qismi xarici valyutadırsa bu zaman isə investorlar xarici valyutanın beynəlxalq miqyasda üzən olmalarına nəzər yetirməsələr külli miqdarda vəsait itkiləri ilə qarşılaşacaqlar.

Buna baxmayaraq gəlirlilik bank üçün məcburi sayılır. Bu baxımdan pul ən likvid aktivdir ya da ən az gəlirli sərvətdir. Beləliklə, bank yalnız likvidlik cəmləməyi tam bacarmayada bilər.

Bank öz xərclərini ödəmək, əmanətçilərinin vəsaitlərinə görə qarşılığında onlara müəyyən edilmiş faizləri qaytarmaq və səhmdarlara müəyyən olunmuş miqdarda dividendləri vermək məcburiyyətində qala bilər. Bu zaman isə bank gəlirliliyini artırmaq məqsədilə əmanətçilərin maraqlarını poza bilməz.

Əgər banklar orta likvidliyə malikdirsə o zaman həmin bank investisiya etmək məqsədilə məcburən əmanətlərin cəlb olunmasından yayına bilməz, buna baxmayaraq bu banklara çoxda gəlir gətirməyəcəkdir. Banklar əmanətçilər qarşısında müəyyən öhdəliklərini yerinə yetirməklə yüksək miqdarda vəsit itirmiş olur belə vəziyyətdə isə hər hansı bir investisiya gəlirindən söhbət belə oluna bilməz.

Lakin, buna baxmayaraq banklar daha çox üçüncü şəxs kimi çıxış etməyə maraqlıdırlar, çünki bu investorları daha çox vəsait qazanmağa təşviq edir. Əsaslı bir hal olaraq isə qeyd etmək lazımdır ki, banklar əmanətçilər tərəfindən cəlb olunmuş vəsaitləri kredit kimi verməklə iki tərəfli investisiya əməliyyatı yerinə yetirmiş olurlar. Bu halda investorlar öz vəsaitləri ilə deyil, hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitlərini dövrüyyəyə buraxaraq komissiya hesabından kifayət məbləğdə pul götürmək şansına sahib olmuş olur.

Kreditlər və avanslar ən gəlirli aktivlərinlikvid aktivlərini təşkil edirlər. Bu vəziyyət ondan irəli gəlir ki, yuxarıda qeyd olunan likvidlik və gəlirliliyin arasındakı seçim daimi ziddiyyətləri yaradır. Daimi davam edən likvidlik və gəlirliliyin arasında aktiv olan tərəfin xüsusiyyətləri araşdırılır.

Deməli, likvidlik və gəlirlilik rəqib və ya ziddiyyətli olan mülahizələrdir. Uğurlu ola biləcək bank sirri investisiyaların düzgün informasiyalar əsasında tarazlığının qorunması şərtilə paylaşdırılmasından ibarətdir.

Müasir dövrdə dünyada mürəkkəb və müxtəlif iqtisadi proseslərin, vətəndaşlar arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin, maliyyə institutları, müəssisə, dövlətin daxili və xarici bazarlardakı kəskin problemləli səmərəli kapital qoyuluşu, investisiya qoyuluşu və yaxud onun artırılması məqsədini daşıyır. Bir çox investisiyaların iqtisadi təbiəti geniş təkrar istehsal prosesinin qanun və qaydaları ilə əlaqədardır və istifadəsi zamanı cəmiyyətin məhsuldar qüvvələri sisteminin bütün elementlərinin kəmiyyət və keyfiyyət üçün əlavə ictimai məhsulun bir hissəsindən ibarətdir. Yığılma fondunun investisiya mənbəyindən yığılan hissəsi milli gəlirin çoxalmasına və inkişaf amillərindən istifadə olunmasına, amortizasiya ayırmaları şəklində istehsal olunan vasitələrinin yenilənməsi üçün ödəmə fondu kimi istiqamətləndirilmişdir. Bu

istehsalın, həm də bütöv investisiya vəsaitlərinin strukturunu formalaşdırır ki, buna da investisiya proseslərinin səmərəliliyi bilavasitə təsir edir, beləliklə təşkil olunan geniş təkrar istehsal tempini artırır.

İnvestisiyalar əsasən gəlir əldə etmək məqsədi ilə təsərrüfat fəaliyyətinə qoyulan aktivlərin bütün növləri kimi anlaşılar. Belə investisiyalar iqtisadi məzmununa görə genişləndirilməsi, yaradılması və texniki yenidən silahlandırılması başlıca dövriyyə kapitalının dəyişməsi, həmçinin bununla əlaqəli olan xərcləri aid edilir.

Bankların bir çox investisiya əməliyyatları bankın cəlb edə bildiyi vəsaitlərin yerləşdirilməsinə görə müxtəlif mənbələr həqiqət hesab edilir və bu əməliyyatların xarakterindən asılı olaraq bu mənbələr istiqamətindən keçirilən investisiya əməliyyatlarının təsnifatını aparmaq mümkündür.

İnvestisiya əməliyyatlarına uyğun olaraq borcalan subyektləri müxtəlif əlamətlər üzrə aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- a) banklararası kreditlər sərmayesi
- b) dövlət hakimiyyət orqanları sərmayesi
- c) sənaye və kənd təsərrüfatı investisiyaları
- d) korporativ qiymətli kağızlara investisiyalar

Bankların məqsədi təkcə sərmayədən gəlir əldə etmək deyil, eyni zamanda müştərilərə etibarlı xidmət göstərməklə öz görünüşünü qorumaq siyasəti aparır. Bunda məqsəd fiziki şəxslərin banklara olan etibarını artırmaqla, öz investisiya siyasətini xalqın köməyi ilə reallaşdırmaqdır.

Əsasən investorlar başlıca olaraq fərdi ailə təsərrüfatlarını maliyyələşdirməyə daha üstünlük verirlər. Burada nəzərdə tutulan əsas məqsəd odur ki, kənd təsərrüfatının yüksək inkişafı aqrar sahənin genişlənməsinə gətirib çıxarır, bu isə öz növbəsində sonradan sərmayəçilərə yeni yaradıcı planların gələcəkdə maksimum gəlir gətirmə prinsiplərini fərdi sahibkara məlumat verməklə onunla birgə iş qurmaq siyasətini reallaşdırmaqdır.

Bunun üçün maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərin keçirilməsi, avadanlıq qoymaq, lizinq üzrə kredit xəttinin açılması və s. önəmlidir.

Portfel investisiyalar dedikdə, bir sıra müxtəlif qiymətli kağızlar toplusunun bir portfeldə cəmlənməsi mənasını verir. Əsasən bu tip siyasətləri fond birjaları yerinə yetirsə də müasir dövrdə banklardakı investisiyaları möhkəmləndirmək üçün topladığı vəsait formasıdır. Bölünmə bazarının konyukturasının əlverişsiz vəziyyətdə inkişafına görə investisiya obyektlərinin çoxluğu arasındakı investisiyaların sığorta olunmasını təmin edir.

Portfel investisiyalarında itkilərin azalması və investisiya riskinin artımı, gözlənilən gəlirliliyində düzgün tərtib olunması, portfelin strukturu olaraq, yəni onun optimal idarə heyəti kimi qiymətli kağızlar portfelinə daxil olan vəsaitinin bölüşdürülməsi, həmçinin onların arasında investisiya riskini xeyli azalda və gözlənilən gəlirlilik portfelini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.¹⁷

Bank və investisiya portfelinin idarə olunmasının formalaşması aşağıdakı ümumi prinsiplərə əsaslanır:

- aktivlərin diversifikasiyası; yəni mümkün qədər geniş spektrli aksiyaların vəsait qoyuluşu riskinin qəbul olunan səviyyəyə nail olmaq məqsədilə aparılan siyasət;

- çevik portfelinin idarə olunması, yəni imkanların tədqiqi;
- müəyyən restrukturizasiya siyasətində aparılan siyasət.

Aşağıdakı sadalanan müxtəlif variantların formalaşdırılması zamanı başlıca şərtlər müştəri investisiya portfellerinin müəyyən olunmasıdır:

- maya qoyulan vəsaitlərin həcmi;
- investisiyaların ehtimal olunan müddəti;
- yol verilən risk dərəcəsi.

İnvestisiya müddətinin müvəqqəti dövrü üçün olan portfel investisiya vəsaitləri cəlb edilir və müəyyənləşdirilir. Bu əsaslı amil portfelinin keyfiyyəti aşağıdakı tərkiblə müəyyən edilir: müddətindən asılı olaraq investisiya portfellerinin fərqləndirilməsi, uzunmüddətli investisiya siyasətindəki əsaslı dəyişikliklər, orta müddətli və qısamüddətli.

¹⁷ “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” S.Z.İsayev - 2011

Qarşısında olan aksiya qısamüddətli portfelin tərkibində əsasən spekulativ qısamüddətli əməliyyatlar vaxtı istifadə üçün daha sərfəli olan "blue chips" siyasəti təqdim edilib.

Belə ki, inkişaf etməkdə olan bazar şəraitində bankların ümumi riskinin azaldılması məqsədi ilə, investisiya qoyuluşunun vaxtını azaltmağa görə bütün növ investisiya portfellerində bir sıra investisiya resurslarının yarada biləcəyi riskləri ən aza endirmə planı əsas götürülür .

Bankların qarşısında duran əsas vəzifələrdən asılı olaraq investisiya əməliyyatlarının təşkili aşağıdakı əsas növlərdə göstərilir:

- federal borc istiqrazlarının bazara büöv şəkildə çıxarılması;
- uzunmüddətli istiqraz siyasətinin aparılması;
- istiqrazların dövlət əmanət istiqrazları ilə əvəz edilməsi;
- iri səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin bazara nüfuzu;
- veksellərin banklarda və müəssisələrdə əhatəli və geniş siyasəti kimi tətbiqi.

İnvestisiya bazarının maliyyə alətlərinə və başqa törəmə qiymətli kağızlarına aşağıdakıları aid etmək olar ki, bunlar bank depozitləri və onların müxtəlif növləri, xarici valyuta və onlarla əlaqəli diling əməliyyatları, xarici valyutaların diversifikasiya istiqamətində atılan addımları və yerli valyuta ehtiyatlarına nisbətən tənzimlənməsi başa düşülür.

İnvestisiyaların başlıca istiqaməti investisiya resurslarının hazırkı vəziyyətlə əsas bazarları bütünlükdə müəyyən edə bilməsidir.

Bir sıra sərmayələr qiymətli kağızlara nisbətən daha təhlükəli hesab olunduğundan investorlar bu səbəbdən qiymətli kağızlar əldə etməklə portfel yaratmağa daha maraqlıdırlar. Bundan əlavə, dövriyyədə olan bir çox rusiya korporativ qiymətli kağızların, xüsusən də iri müəssisələrin xeyli hissəsi beynəlxalq investorların əlində olduğundan bu kimi kağızların kursu xaricdə və Rusiyada iqtisadi və siyasi hadisələrdən asılı olaraq dəyişir. Habelə, bir sıra ayrı-ayrı müəssisələrin qiymətli kağızlarının məzənnə dəyəri dəyişdirilə bilər, bu da öz yerində müəyyən hadisələrlə xarakterizə edilir. İnvestorlar onda maraqlıdırlar ki, açıq bazarda qiymətli

kağızların satışını elan etmiş müəssisələrin maliyyə vəziyyətini təhlil elədikdən sonra onların qiymətli kağızlarına yatırım qoysunlar.

Əsasən likvidliyin dəstəklənməsi üçün bir yatırım kimi dövlət qiymətli kağızlarının alınaraq saxlanması bir risk amili kimi çox aşağı qiymətləndirilir və hər zaman gəlirli sayılan bir sahə kimi götürülmüşdür. Ancaq buna baxmayaraq, banklara maraqlı gələn investorlar daha çox onların səhmlərinə investisiya qoymağa maraqlı görünürlər, buna səbəb göstərilərək isə onların artan gəlirliliklə işləməsidir. Bu dediklərimiz isə ilin sonunda onlara yatırım etdikləri dividendin növünə uyğun olaraq böyük miqyasda mənfəət əldə etmək şansı yaradır.

Banklar investisiya əməliyyatlarının təşkili olunması barədə qərar qəbul edərkən bu üç növlə təhlil edir: müqayisəli təhlil, makroiqtisadi təhlil və mikroiqtisadi təhlil.

Uyğun olaraq makroiqtisadi təhlil, bir çox banklarda olan investisiya proseslərinin aparılması istiqamətində yerinə yetirilən işlərin tutmunu müəyyənləşdirir. Mikroiqtisadiyyat mikro səviyyəsində investisiyanın banklarla müəssisələrin, yəni hüquqi şəxslərin birgə çalışması üçün lazım olan iqtisadi zonanın əlverişli olub olmamasını müəyyənləşdirmək deməkdir.

Əsas etibarilə məqsədin bir neçə səviyyəli olması onu göstərir ki, makroiqtisadi proqnoz, analiz və ayrı-ayrı sahələrin ümumi iqtisadiyyatın vəziyyətini xarakterizə edən başlıca göstəricilərin - faiz dərəcələri, mənfəət, valyuta məzənnəsi və s. istehsalı indeksləri və dinamikasının olmasıdır. Başlıca məsələ ondadır ki, bank ola bilən makroiqtisadi təhlil metodlarından istifadə olunaraq, vəsaitin vacib hissəsinin qoyuluşunun istiqamətləri, zamanında yenidən istiqamətləndirmək: ilk növbədə çeşidli sektorlarla maliyyə bazarı arasında, ikincisi isə iqtisadiyyatın çeşidli sahələri arasında proporsional işlərin aparılmasıdır.

Bununla belə, müqayisəli təhlil zamanı investisiyaların ən perspektivli obyektlərinin müəyyən olunmasının əsas üsulu ilə müqayisəli təhlili deməkdir.

Sonuncu səviyyədə təhlil dedikdə, təhlil müəssisənin və yaxud konkret aksiyaların seçimi kimi anlaşılır. Buna görə də, obyektlərin seçilməsində bank

investisiya cəlbəciliyini aksiyalar üzrə müəyyən dərəcədə öyrənir, habelə həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət göstəricilərini müəyyən dərəcədə müqayisə edir.

İnvestisiya qoyuluşunun aşağıdakı əsas funksional göstəriciləri vardır:

- kapital artıqlığı;
- investisiya yatırılan müəssisələrin aktivlərinin hazırki vəziyyəti;
- bazara çıxarılan səhmlərin likvidlik göstəricisi;
- gəlirin reinvestisiya edilən hissəsi;
- səhmdarların tərkibindəki müxtəliflik;
- müəssisədə aparılan investisiya layihələrinin perspektivləri;
- müəssisədə istifadə olunan marketing yanaşması.

Bu yuxarıda sadalananlar müəssisənin səhmdarlarının mülkiyyət hüquqlarının və reyestirinin vəziyyətini yenidən yüngülləşməsinə səbəb olan amillər kimi qiymətləndirilir.

Əsasən investisiya qoyuluşu edən banklar öncə sərmayə qoyuluşu elədikləri müəssisələrin biznes planlarını daha dərinlən araşdırırlar ki, bunlara aid ola bilər: müəssisənin ölçüləri; biznes strukturu; onun kapitalının strukturu; büdcəyə və büdcədən kənar fondlara borcu; müəssisənin son 3 ildə mənfəəti; müəssisənin borclarının səviyyəsi.

Bunlardan əlavə olaraq, banklar taktiki və strateji planlar yerinə yetirməklə investisiyalarını düzgün istiqamətə yönləndirirlər ki, bu yönün içərisində də ən çox yayılanlar investisiya portfelinin yaradılması amili hesab olunur.

İnvestorların strategiyaları əsasən aşağıdakı uyğunluğu özündə birləşdirir:

- müəssisənin məhsullarının davamlı tələbat halında olması;
- xarici strateji sərmayədarların olması;
- böyük ixrac potensialı;
- ödəmələrdə problemin olmaması və daxili bazarın dolu olması;
- əsas vəsaitlər, onların qiyməti və dünya qiymətləri ilə müqayisədə cəlbəciliyi ilə səciyyələnməsi.

Deməli, investisiya bazarında araşdırmalar əsasən onu göstərir ki, belə investorlar əmtəə bazarında və yaxud alıcı bazarında öz sözünü deyən və bir çox şəbəkəyə məxsus olan iri həcmli şirkətlərin səhmlərini almağa xüsusi fikir verirlər.

Buna görə investorlar öz vəsaitlərini bankların köməyilə başqa hesablara yönləndirməklə saxlanma vasitəsi kimi istifadə etməklə istədikləri şirkətlərin səhmlərinə investisiya qoymaq imkanına malik olurlar. Bu zaman isə onlara, banklar çox böyük yardımlar göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bizim yuxarıda bəhs elədiyimiz infrastruktur quruluşu təkcə inkişaf etmiş ölkələrin bank sistemlərinə aiddir sayılır. Ölkəmizdə isə bir çox bankların sürətlə inkişaf etdiyi bir zamanda investorların maraqlarını ödəyən hər bir növ əməliyyatların yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, tam inteqrasiya edilməyən sahələrin işini rahatlıqla görə bilirlər. Bu hala da başlıca səbəb kimi investorlar çox sayda sənədlərin işlənməsini göstərirlər.¹⁸

Bankın özünə məxsus strategiyası investisiya obyektlərinin xüsusi olaraq seçilməsində, bu göstəricilərə əsasəndə sabit gəlirli olan qiymətli kağızlara tələbi aşağıdakı kimi artıracaqdır:

a) etibarlılıq göstəriciləri, yəni bu göstəricilər öz öhdəlikləri üzrə başqa formaların mövcudluğuna zəmanət və yaxud emitentə imkanlar vermək bacarığının olmasıdır;

b) istənilən an mümkün satış dəyərində əhəmiyyətli itkilərin baş verməsi zamanı bu proseslər qiymətli kağızların bazarında satışına mane olur.

Bir qayda olaraq, bankın investisiya portfelinin vacib strukturunu müəyyən edən amillər aşağıdakılardır:

a) investisiya və siyasət portfelinin strukturu bankın investisiya məqsədlərindən birbaşa asılıdır;

b) kapital artımının təmin olunması strategiyaları;

c) kapitalın əsas strukturunun likvidlik göstəricilərinə təsir etmə səbəblərinin aradan qaldırılması istiqamətində atılan addımlar;

¹⁸<http://ibrahimbekoff.blogspot.ru/2013/02/maliyy-risklri-v-onlarn-idarolunmas.html>

d) bir çox məqsədlərindən asılı olaraq investisiya portfelinin idarə olunması və düzgün taktika seçilməsi daha məqsədə uyğun hesab edilməkdədir.

Bankın investisiya portfelinin idarə olunmasındamüxtəlif taktika tutulmağa çalışılmalıdır ki, bunlara isə aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

a) əsas strateji məqsədi yerinə yetirmək, qəbul olunan səviyyədə təsdiqləməklə və likvidlik riskini ötürməklə tənzimləmək;

b) bir çox müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili zamanı rüblük təhlillər və makroiqtisadi göstəricilər əsasında islahatlar aparmağa təşəbbüs yaradır;

c) alınmış borc qiymətli kağızların ödənmə müddətini bölüşdürməyə görə yüksək mənfəətli qiymətli kağızların alınması üçün lazımlı pul vəsaitinin vaxtında əldə olmasıdır.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, banklar əsasən investisiya portfelinin genişləndirilməsində, həmçinin şaxələndirilməsində vacib rol oynayır və onu dünyanın hər hansı istənilən infrastruktur sahəsinə yönləndirilməsində əsas və aparıcı funksiya kimi çıxış edir. Əsasən banklar investisiya əməliyyatlarını genişləndirməklə yanaşı ümumi iqtisadiyyatın sahələrinin canlandırılmasına və onun bütünlüklə inkişafına təkan verir. İnvestisiya amillərini bankın köməyi ilə şərtləndirən başlıcaamıl odur ki, ümumilikdə hüquqi və fiziki şəxsləri bir arada toplamağa, sahibkarlığın inkişafına və onların qarşılıqlı şəkildə işləməsinə köməkçi olmaqdır. Deməli, qiymətli kağızlar bazarına investisiya qoyuluşları yuxarıda da bəhs edildiyi kimi, çox ağır və məsuliyyət tələb edən, o cümlədən bazarla daim qarşılıqlı əlaqədə olan, həmçinin həmin yerdə baş verən əməliyyatları təhliləməklə risk göstəricilərinin müəyyən dərəcəsinə əsaslanaraq yatırımlar aparmaq əsas prioritet sahə sayılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Maliyyə bazarları ilə aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin hərəkətinin təşkil edilməsinin xüsusi forma və sferası olub maliyyə münasibətləri sferasında alqı-satqı münasibətlərinin məcmusudur. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə maliyyə resurslarının fasiləsiz olaraq ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir şəraitdə maliyyə bazarları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq həm makroiqtisadi səviyyədə, həm də dövlət səviyyəsində onların resursları ilə təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Deməli, bazar iqtisadiyyatının inkişafı maliyyə bazarı olmadan mümkün deyil.

Bu dissertasiya işində araşdırılmış tədqiqatların yekunu nəticəsi olaraq bankların investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətivə onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi istiqamətlər ilə əlaqəli aşağıdakı əsas nəticələrə gəlinir:

1. Azərbaycandakı qiymətli kağızlar bazarı istənilən səviyyədə inkişaf etmədiyinə görə investisiya banklarının yaranması və o cümlədən fəaliyyəti hələ nəzərə cərpacaq dərəcədə deyildir. Bu “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundabankların fəaliyyət növləri sırasında “Qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət” kimi nəzərə alınmışdır. Ancaq bu gün təkcə bir neçə bankda belə istiqamətdə fəaliyyət göstərilir ki, bu da bankın portfelində vacib çəkiyə malik deyildir.

2. Bank kreditləri yalnız banklar üçün gəlir mənbəyi sayılmır, o həm də milli iqtisadiyyat üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kreditin əsas məqsədi onun məhsul istehsalı və satışının davamlılığına olan təsirində üzə çıxır. Deməli, sırf kreditlərin köməyi ilə təsərrüfat subyektlərinin əlavə vəsaitlərə olan tələbatı qarşılanır və təkrar istehsal proseslərinin gedişatını gecikməsinə yol verilmir. Kredit, həmçinin istehsalın genişlənməsində də üstün rol malikdir. Bank kreditlərinin köməyi ilə təkrar istehsal üçün müəyyən kapital mənbələrinin yaranması sürətlənir və onlar əsas fondların çoxaldılması mənbəyi kimi də çıxış edir.

3. Apardığımız tədqiqatlar onu göstərir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların əksəriyyətində risklərin idarə olunması gedişatı lazımi səviyyədə təşkil olunmamışdır. Hətta bu sahədəki kadr potensialı da kifayət səviyyədə hesab olunmur. Banklar təkcə MB-nin normativ aktları və tövsiyələri ilə kifayətlənirlər. Baxmayaraq ki, bütün banklar müstəqil şəkildə və ayrılıqda bazarın tədqiqatını aparmalı, həmçinin risklərin idarə olunmasının özünəməxsus prosedurlarını müəyyən etməlidir. Düşüncəmizə görə, bu problemin həll olunmasında elmi tədqiqat əsərləri və işləri xüsusi rol oynaya bilər. Bu cəhətdən bankların elmi tədqiqat müəssisələri ilə əməkdaşlığı, o cümlədən elmi-tədqiqatçılarla bir yerdə tədqiqat işlərinin aparılması vacib olardı.

4. Maliyyə bazarındakı görülməli işlərlə əlaqədar olaraq baş verən risklərin düzgün idarə olunmasının optimal mexanizminin seçilməsi və onların qiymətləndirilməsi bankların investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini olduqca yüksəldə bilər.

5. Bankların əsas inkişaf xüsusiyyətlərinin və həmçinin onların investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə səbəb olur:

- ✓ milli iqtisadiyyatdakı inkişaf istiqamətləri öz təsirini bankların investisiya fəaliyyətində də göstərir;
- ✓ bankların inkişafı həm ekstensiv, həm də intensiv xarakter daşıyır;
- ✓ beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq, xarici iqtisadi əlaqələr bankların investisiya fəaliyyətinə yeni keyfiyyət dəyişimi verir;
- ✓ strateji dövlət proqramlarına təkcə bir neçə bankın xidmət göstərməsi onları bank bazarında lider olma səviyyəsinə çıxarır;
- ✓ bankların investisiya siyasətində ən əsas istiqaməti kreditlərin verilməsi təşkil edir;
- ✓ bəzi banklar istisna olmaqla Azərbaycan banklarının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışı lazımi səviyyədə deyildir;
- ✓ bir sıra bankların qiymətli kağızlarla əməliyyatları hədsiz dərəcədə zəifdir;

- ✓ bankların depozitləri ilə kreditlərinin artım sürəti adekvatdır və s.

6. Bankların öz xüsusi investisiya fəaliyyətlərini iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə uyğunlaşdırmaları üçün aşağıda göstərilən istiqamətlərə diqqət vermələri zəruri və vacibdir:

- ✓ milli iqtisadiyyatın tərkibində sahələrin balanslarının dəyişməsinə hər zaman nəzərdə saxlamaq və həmin sahələrin kredit potensiallarının dinamikasını öyrənmək;

- ✓ kredit portfelinin diversifikasiyasına görə prioritet sahələrin hökumətin iqtisadi siyasətində nəzərdə tutulmuş prioritetlər ilə uyğunlaşdırılması;

- ✓ marketing tədqiqatlarından düzgün istifadə olunması;

- ✓ vəsaitlərin cəlb olunması ilə bağlı müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və s.

7. Banklar tərəfindən investisiyanın yeni müəssisələrin nizamnamə kapitalının formalaşmasına yönəldilməsi daha məqsədə uyğun olmasına baxmayaraq banklar bu metoda lazımi diqqət ayırmır. Bunun vasitəsilə banklar müəssisə üzərində tam nəzarətə malik olurlar və həm də nizamnamə kapitalından səmərəli istifadəyə nəzarət etməklə gəlir əldə edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi- Monoqrafiya. Bakı-Elm-2007
2. D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı “Maliyyə” dərs vəsaiti, Bakı 2011
3. A.Abbasov. “Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri”. Bakı 2003
4. F.B.Əliyev, İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi, Bakı 2003
5. M.Sadıxov, H.Bədəlov - Maliyyə resursları və maliyyə bazarı. Bakı 2003
6. “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” S.Z.İsayev, 2011
7. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2014
8. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2014-cü il
9. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərslik. Bakı, 2016
10. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010
11. Əliyev Q. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı, 2016
12. E.M.Sadıqov - Bank əməliyyatları dərs vəsaiti, Bakı 2010
13. Reyhan Əsgərova. “Pul, Kredit və Banklar” Bakı – Mütərcim – 2007
14. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010
15. Abdullayev Ş., R.Əsgərova. Bank işi. Bakı,2010
16. R.Əliyev, N.Novruzov, M.Məmmədov “İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi”. Bakı-2003
17. M.Hüseynov —Maliyyə bazarı, Gəncə 2007
18. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci

il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)

19. N.Novruzov, X.Hüseynov. “Maliyyə”. Dərslik. Bakı 2007
20. S.Z.İsayev , “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” I buraxılış Bakı - 2011
21. M.C. Atakişiyev , R.N.Nurəliyeva , N.H.Abbasova . İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili. Bakı – 2012
22. N.Novruzov, X.Hüseynov. “Maliyyə”. Dərslik. Bakı 2007
23. “ Vergi və investisiya ” Ə.Məmmədov , İ.Seyfullayev Bakı – 2013
24. В.И.Финансовые рынки: учебное пособие. — спб.: Изд-во СЗАГС, 2005
25. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007
26. Колпакова, Галина Михайловна. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебное пособие для вузов / Г. М. Колпакова.— 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2014
27. Корчагин, Ю. А. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / Ю. А. Корчагин.— Ростов-н/Д: Феникс, 2014
28. Крушвиц, Лутц. Финансирование и инвестиции: Учебник для вузов / Л. Крушвиц; Пер. с нем. под общ. ред. В. В. Ковалева, З. А. Сабова .— СПб.: Питер, 2000
29. www.stat.gov.az
30. www.az.wikipedia.org
31. www.iqtisad.net
32. www.cbar.az